

Кафедра замежных моў

В.У. КЛІМЕНКА

БЕЛАРУСКАЯ МОВА

(навучальны дапаможнік для студэнтаў медыцынскіх ВНУ)

УВОДЗІНЫ Ў НАВУКУ АБ МОВЕ

ФАНЕТЫКА

ГРАМАТЫКА

МІНІСТЭРСТВА АХОВЫ ЗДАРОЎЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
ГОМЕЛЬСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ МЕДЫЦЫНСКІ УНІВЕРСІТЭТ

Кафедра замежных моў

В.У. КЛІМЕНКА

БЕЛАРУСКАЯ МОВА

(навучальны дапаможнік для студэнтаў медыцынскіх ВНУ)

УВОДЗІНЫ Ў НАВУКУ АБ МОВЕ

ФАНЕТЫКА

ГРАМАТЫКА

Гомель
2004

Складальнік

В.У. КЛИМЕНКА

Рэцэнзент:

выкладчык кафедры кіравання і тэхналогій адукацыі УА “Гомельскі дзяржаўны абласны інстытут павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кіруючых работнікаў і спецыялістаў адукацыі” к. ф. н. Петрачкова І.М.

МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ

У сучасным свеце дзейнічаюць дзве рознакіраваныя тэндэнцыі: імкненне да самавызначэння народаў, сцвярджэння сваёй нацыянальнай самабытнасці, з аднаго боку, і працэс глабалізацыі, інтэрнацыяналізацыі – з другога боку. Падрыхтоўка кваліфікаваных спецыялістаў павінна праводзіцца з улікам гэтых дзвюх тэндэнцый. Таму ў прапанаваным метадычным дапаможніку беларуская мова прадстаўлена, па-першае, як *мэта* вывучэння (разглядаюцца гісторыя беларускай мовы, адметныя рысы беларускай мовы ў галіне фанетыкі, граматыкі), а па-другое, як *сродак* далучэння да агульналінгвістычных, звышнацыянальных ведаў і вопыту (асвятляюцца некаторыя пытанні агульнага мовазнаўства, значная ўвага ўдзяляецца засваенню запазычанай лексікі).

Асноўная задача, якая рэалізуецца ў метадычным дапаможніку - узнавіць веды пра фанетычныя і граматычныя асаблівасці беларускай мовы з мэтай падрыхтоўкі да вывучэння тэм, звязаных са спецыяльнай, медыцынскай лексікай.

Для ілюстрацыі асобных фанетычных і граматычных з’яў беларускай мовы выкарыстоўваюцца заданні з медыцынскімі тэрмінамі, медыцынскія тэксты.

З мэтай паўтарэння вывучанага матэрыялу падаюцца заданні ў форме выпраўлення маўленчых памылак, што дапамагае больш трывала замацаваць набытыя практычныя навыкі.

Рэкамендавана метадычнай камісіяй
Гомельскага дзяржаўнага медыцынскага універсітэта

Разгледжана і адобрана на пасяджэнні
Савета універсітэта _____ 2004 г. (прат. № ____)

УВОДЗІНЫ Ў НАВУКУ АБ МОВЕ

Гукавая мова ў форме, блізкай да сучаснай, узнікла больш за 100 тысяч гадоў назад. Першае навуковае апісанне мовы (індыйскай мовы санскрыту), якое дайшло да нас, з'явілася прыблізна 25 стагоддзяў таму назад.

У нашы дні, па розных звестках, існуюць ад трох да шасці тысяч моў.

Тэорыі паходжання мовы

1. *Гукапераймальняя тэорыя* (XVII - XIX стст.) грунтуецца на тым, што першапачаткова чалавек імкнуўся пераймаць гукі жывой прыроды. Ва ўсіх мовах ёсць гукапераймальныя словы: слова *зязюля* ў нямецкай гучыць як *кукук*, у французскай - *куку*, у турэцкай - *гугук*, у чэшскай - *кукачка*, у балгарскай - *кукувіца*. Але паводле гэтай тэорыі немагчыма растлумачыць узнікненне назваў абстрактных паняццяў і прадметаў, якія не ўтвараюць гукаў.

2. Паводле *тэорыі выклічнікаў* (XVIII – XIX стст.) мова ўзнікла ў выніку міжвольных інстынктыўных выкрыкаў накшталт *ой-ой*, *ха-ха*, якія выражалі ўнутраны стан чалавека, напрыклад, рэакцыю на боль, гнеў, радасць.

3. Згодна з *тэорыяй сацыяльнага дагавору* (XIX ст.) мова ўзнікла ў выніку грамадскай дамоўленасці людзей аб тым, як называць рэчы.

4. *Тэорыя працоўных рытмічных выгукаў* (канец XIX ст.). Прыхільнікі гэтай тэорыі лічылі, што пры калектыўнай працы людзі выдавалі пэўныя рытмічныя гукі, якія і ляглі ў аснову мовы.

5. *Тэорыя боскага паходжання мовы*, паводле якой мова – гэта дар Бога, і ў аснове матэрыяльнага свету ляжыць духоўны пачатак.

6. *Натуралістычная тэорыя* (XIX ст.) імкнецца перанесці на мову законы, адкрытыя Ч. Дарвінам для расліннага і жывёльнага свету. Мова разглядаецца як прыродны арганізм, які ўзнікае, развіваецца і старэе. Сцвярджаецца, што ў мовах таксама адбываецца барацьба за існаванне, і выжываюць больш моцныя.

7. *Марксісцкая (матэрыялістычная) тэорыя* (канец XIX ст.), паводле якой мова ўзнікла ў працэсе калектыўнай працоўнай дзейнасці, менавіта тады, калі з'явілася патрэба ва ўзаемапаразуменні для арганізацыі сумеснай дзейнасці. Праца і мова ўзніклі адначасова, пры гэтым мова ва ўзаемадзеянні з працай аказала магутнае ўздзеянне на развіццё чалавека.

Функцыі мовы

Мова выступае як фактар аб'яднання нацыі, праз яе кожны чалавек усведамляе сваю далучанасць да народа. Гэта *этнічная* функцыя мовы. Акрамя таго, мова

выконвае такія функцыі, як камунікатыўная, пазнавальная, намінацыўная, экспрэсіўная, эстэтычная і інш.

Камунікатыўная — гэта функцыя зносін, узаемапаразумення паміж людзьмі. **Пазнавальная** функцыя мовы праяўляецца ў тым, што веды, вопыт чалавецтва фіксуюцца, назапашваюцца і абагульняюцца з дапамогай мовы. Адназначнае свядомасцю чалавека рэчаіснасці ў адзінках мовы – словах – указвае на **намінацыўную** функцыю мовы, функцыю называння. Выражаючы пачуцці чалавека, мова выконвае **экспрэсіўную** функцыю. **Эстэтычная** функцыя рэалізуецца ў лепшых узорах выкарыстання мовы — у мастацкай прозе, паэзіі, красамоўстве.

Мова і маўленне

Мова і маўленне складаюць адзінае цэлае, яны суадносяцца як агульнае і прыватнае (канкрэтнае).

Спосабам існавання мовы з’яўляецца маўленне. Маўленне — гэта вуснае і пісьмовае валоданне мовай; моўная дзейнасць. Неабходна размяжоўваць паняцці мовы і маўлення.

Мова — гэта сукупнасць адзінак (гукаў, слоў, сказаў і інш.) і правіл іх ужывання. Мова — сістэма, якая мае некалькі ўзроўняў: фанетычны, марфалагічны, лексічны, сінтаксічны і інш.

Маўленне — гэта выкарыстанне моўных адзінак у працэсе зносін. Маўленне мае вусную і пісьмовую формы. Пры вусным маўленні значнае месца адводзіцца тэмпу, тону, мелодыцы голасу, паўзам, лагічнаму націску. Важную ролю адыгрываюць жэсты і міміка. Вуснаму маўленню ўласцівы высокі ўзровень эмацыянальнасці. Да асаблівасцей пісьмовага маўлення адносяцца максімальная ўзбагачанасць слоўнік, пераважна за кошт адцягнутых паняццяў, і ўскладнены сінтаксіс.

Пры маўленні адбываецца адбор і выкарыстанне моўных сродкаў, у выніку чаго з’яўляецца звязнае выказванне — **тэкст** (ад лац. *textum* ‘тканіна, спалучэнне, спляценне’). Галоўныя адзнакі тэксту — гэта цэльнасць і закончанасць. Тэкст заўсёды мае адну галоўную тэму.

Адрозніваюць такія тыпы тэкстаў, ці маўлення, як апісанне, апавяданне, разважанне.

З мэтай характарыстыкі прадметаў, з’яў, асобы ўжываецца **апісанне**. Адметнай прыметай гэтага тыпу маўлення з’яўляецца вялікая колькасць назоўнікаў і прыметнікаў, радзей ужываюцца дзеясловы, якія, як правіла, аднолькавай формы і маюць значэнне знаходжання, існавання. Апісанне назіраецца ў тэкстах навуковай, мастацкай, афіцыйна-справавой літаратуры. “Класічная” схема пабудовы тэксту тыпу апісання ўключае наступныя элементы: 1) агульнае ўражанне, 2) асобныя прыметы, уласцівасці, 3) вывад.

Тэксты тыпу *апавядання* маюць пэўны сюжэт, у апавяданні разгортваецца дзеянне, адбываюцца падзеі, таму сэнсавы акцэнт тут у значнай ступені прыпадае на дзеясловы.

Разважанне — тып тэксту, у якім гаворыцца аб прычынах падзей, дзеянняў, прымет, з’яў. Для разважання найбольш характэрна лагічнасць і аргументаванасць. Яно пашырана ў навуковых і публіцыстычных тэкстах. Разважанне звычайна будзецца па наступнай схеме: 1) тэзіс, 2) доказы, аргументы, 3) вывады.

Асноўныя функцыі мовы ўласцівы і ўсім тыпам маўлення, але ў маўленні камунікатыўная функцыя выступае на першы план.

Генеалагічная класіфікацыя моў свету

Найбольш вядомая класіфікацыя моў свету — генеалагічная. **Генеалагічная класіфікацыя** — гэта падзел на групы (сем’і моў) паводле агульнага паходжання і роднасных сувязей. У сучасным мовазнаўстве выдзяляецца 8 сем’яў (індаеўрапейская, паўночна-каўказская, аўстранезійская, семіта-хаміцкая, фіна-ўгорская і інш.), сярод якіх самай вялікай з’яўляецца індаеўрапейская. **Індаеўрапейская сям’я** складаецца з некалькіх груп:

- **індыйская** (мовы сучаснай Індыі, цыганская, мёртвая мова санскрыт і інш.)
- **іранская** (персідская, таджыцкая, афганская, асечінская і інш.)
- **балтыйская** (літоўская, латышская, мёртвая пруская)
- **германская** (англійская, нарвежская, швецкая, нямецкая, галандская, ідыш і інш.)
- **раманская** (іспанская, італьянская, французская, румынская, малдаўская, мёртвая лацінская і інш.)
- **кельцкая** (ірландская, шатландская і інш.)
- **славянская:**
 - **усходнеславянская** (беларуская, руская, украінская)
 - **заходнеславянская** (польская, чэшская, славацкая, кашубская, сербскалужыцкая, мёртвая палабская)
 - **паўднёvasлавянская** (балгарская, македонская, сербскахарвацкая, мёртвая стараславянская)

Акрамя таго, у індаеўрапейскую сям’ю ўваходзяць асобныя мовы — армянская, албанская, грэчаская і інш.

Некаторыя мовы не ўваходзяць у склад ніякіх груп (японская, карэйская і інш.).

Перадумовы фарміравання беларускай мовы

Беларуская мова адносіцца да індаеўрапейскай сям’і моў. Паводле навуковай тэорыі аб існаванні індаеўрапейскай расы, практычна ўсе еўрапейскія і частка азіяцкіх народаў маюць адзіную прарадзіму, а іх мовы ўзыходзяць да адзінай мовы-крыніцы, якую называюць агульнаіндаеўрапейскай. Пацверджаннем гэтай тэорыі з’яўляюцца шматлікія паралелі, агульныя элементы, уласцівыя розным мовам індаеўрапейскай сям’і: беларускае *дзень*, рускае *день*, польскае *dzień*, балгарскае *ден*, літоўскае *dienâ*, старажытнаіндыйскае *dinam*, лацінскае *dies*, старажытнаірландскае *denus* і г.д.; бел. *тры*, сербскахарвацкае *три*, чэшскае *tri*, англійскае *three*, старажытнаіндыйскае *trayas (trini, tri)*, лацінскае *trēs*, іспанскае *tres*. Агульнаіндаеўрапейскае паходжанне маюць назвы роднасці (*маці, дзед, зяць*), назвы частак цела чалавека (*зуб, кроў, мозг*), назвы якасцей (*жывы, сухі*), лічбаў (*тры, дзесяць*) і многія іншыя.

Па меркаванні гісторыкаў, славяне выдзеліліся з індаеўрапейскага адзінства прыкладна ў III — II тысячагоддзях да н.э. Мову славян гэтага перыяду называюць агульнаславянскай. Агульнаславянская мова была неаднароднай, члانیлася на дыялекты, межы паміж якімі сталі даволі выразнымі прыблізна ў сярэдзіне I тысячагоддзя н.э., што прывяло да ўтварэння ўсходнеславянскай, заходнеславянскай і паўднёvasлавянскай моўных супольнасцей.

Пасля прыняцця хрысціянства ў X ст. у Кіеўскай Русі на аснове царкоўнай стараславянскай мовы і жывых народных гаворак узнікае старажытнаруская (усходнеславянская) літаратурная мова. Неабходна звярнуць увагу на тое, што гэта мова была агульнай для трох усходнеславянскіх народаў, у ёй адлюстроўваліся, сінтэзаваліся асаблівасці рускай, беларускай і ўкраінскай моў. На гэтай мове напісана «Слова пра паход Ігаравы», «Аповесць мінулых гадоў» і інш.

Станаўленне і развіццё беларускай мовы

Фарміраванне беларускай народнасці пачынаецца яшчэ ў VI — VII стст. са славянскіх плямёнаў крывічоў, дрыгавічоў, радзімічаў, балцкіх плямёнаў, якія жылі на землях сучаснай Беларусі, і завяршаецца ў XV — XVI стст., у часы Вялікага княства Літоўскага (ВКЛ).

Разам з узнікненнем народнасці адбываецца станаўленне беларускай мовы. Мову, якая была дзяржаўнай у ВКЛ, цяпер называюць старабеларускай. Многія помнікі таго часу адлюстроўваюць шмат уласна беларускіх (у сучасным разуменні) моўных рыс.

Маюцца шматлікія падставы для таго, каб назваць XV — XVI стст. «залатым векам» беларускай культуры, мовы, літаратуры. У гэты час Ф. Скарына выдае першую ў гісторыі ўсходніх славян друкаваную кнігу (1517 г.), побач з Ф. Скарынай вядуць асветніцкую дзейнасць В. Цяпінскі, С. Будны, С. Полацкі,

М. Сматрыцкі. Старабеларуская мова абслугоўвае свецкую, рэлігійную сферы жыцця, на ёй ствараюцца дзяржаўныя дакументы (Літоўская метрыка, Статут ВКЛ у трох рэдакцыях і інш.).

У выніку аб'яднання ВКЛ з Польшчай пасля Люблінскай уніі 1569 г. беларускія землі сталі часткай Рэчы Паспалітай. Беларуская мова паступова страчвае свае функцыі, выцясняецца з грамадскага жыцця. Варшаўскі сейм у 1696 г. прымае пастанову, паводле якой справавыя дакументы неабходна пісаць толькі на польскай мове. Гэта падзея адзначыла цэлае стагоддзе поўнага заняпаду беларускай мовы, якая захавалася толькі дзякуючы народным гаворкам, фальклору.

Падзеі канца XVII ст. — тры падзелы Рэчы Паспалітай і ўваход беларускіх земляў у склад Расійскай імперыі — не прывялі да афіцыйнага прызнання беларускай мовы. У 1840 г. царскі ўрад забараняе не толькі ўжыванне беларускай мовы ва ўстановах, але і саму назву Беларусь. Тэрыторыя нашай краіны ператвараецца ў Паўночна-Заходні край Расійскай імперыі.

Першыя крокі ў напрамку нацыянальнага самавызначэння робяцца ў асяроддзі беларуска-польскага асветніцтва першай паловы XIX ст. (Я. Чачот, Я. Баршчэўскі, В. Дунін-Марцінкевіч). Ідэі нацыянальнага адраджэння ўзмацняюцца і напэўняюцца новым зместам ў творчасці Ф. Багушэвіча, К. Каліноўскага, К. Каганца, Я. Купалы, М. Багдановіча, Я. Коласа, Цёткі, А. Гаруна і інш. (канец XIX — пачатак XX ст.). У гэты час адбываецца фарміраванне новай беларускай мовы, у аснову якой ляглі жывыя народныя гаворкі цэнтральнай часткі Беларусі.

Доўгачаканае прызнанне беларускай мовы атрымала толькі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. Працэс беларусізацыі ў 20-я XX ст. гады закрануў розныя сферы грамадскага жыцця краіны: беларуская мова атрымала статус дзяржаўнай; на ёй вялося навучанне ў школах, тэхнікумах, ВНУ; выдаваліся шматлікія слоўнікі, у тым ліку тэрміналагічныя. У канцы 20-х гадоў каля 90 % літаратуры ў нашай краіне выпускалася на беларускай мове, было звыш 80 % беларускамоўных школ.

Рэпрэсіі, якія пачаліся ў 30-я гады, абвінавачванні дзеячоў культуры і навукі ў нацыянал-дэмакратызме спынілі працэс плённага і імклівага развіцця беларускай мовы. У 1933 годзе была праведзена арфаграфічная рэформа, на якой адбіліся палітыка-ідэалагічныя ўстаноўкі таго часу: з мэтай «разбурыць створаны нацыяналістамі штучны бар'ер паміж беларускай і рускай мовамі» імкнуліся наблізіць беларускую арфаграфію да рускай, не ўлічваючы папярэднія традыцыі беларускага правапісу. Напрыклад, замест ранейшага *сьнег*, *цвѣк*, *сьмех* сталі пісаць *снег*, *цвѣк*, *смех*, замест *кляса*, *плян* — *клас*, *план*, замест *газэта*, *сѣмбаль* — *газета*, *сімвал*).

У 1938 годзе выходзіць пастанова «Аб абавязковым вывучэнні рускай мовы ў школах нацыянальных рэспублік і абласцей», у выніку чаго сфера выкарыстання беларускай мовы звужаецца і фактычна абмяжоўваецца мастацкай літаратурай, публіцыстыкай. Часткова беларуская мова ўжываецца ў сістэме гуманітарнай адукацыі, навукі. Функцыі дзяржаўнай на Беларусі выконвае руская мова.

Дэмакратычныя пераўтварэнні канца 80-х — пачатку 90-х гадоў азнаменаваліся прыняццем у 1990 г. Закону аб мовах, які прадугледжваў паступовае перавядзенне дзяржаўнай дакументацыі і сістэмы адукацыі на беларускую мову. Аднак вынікамі рэспубліканскага рэферэндуму 1995 года было зацверджана беларуска-рускае двухмоўе, што прывяло да згортвання распчатых працэсаў аднаўлення беларускай мовы.

Гісторыя графікі

Графіка займаецца вывучэннем суадносін паміж гукамі і літарамі, графіка — гэта таксама сукупнасць усіх графічных сродкаў мовы (алфавіт, апостраф, знакі прыпынку і інш.)

Графіка беларускай мовы заснавана на кірыліцы. Стварэнне кірыліцы звязана з імёнамі славянскіх асветнікаў братоў Кірылы і Мяфодзія (IX ст.). Кірыліца была распрацавана на аснове дабаўлення да 24-х літар візантыйскага алфавіта 19-ці літар для спецыфічных славянскіх гукаў. Гэтыя літары былі ўжыты з іншых алфавітаў (з яўрэйскага — **ц, ч, ш**) або створаны як новыя, тыпова кірылічныя. Першай кнігай, надрукаванай кірыліцай, прычым менавіта на старабеларускай мове, была “Біблія” Ф. Скарыны (1517 г.).

У 1708–1710 гг. Пятром I была праведзена рэформа кірыліцы. Былі спрошчаны абрысы літар, выключаны непатрэбныя (ксі — , псі — **Ψ**, амега — **Ω**, юс вялікі — , юс малы — , іжыца — **Ѹ** і інш.).

У 1735 г. Расійскай Акадэміяй навук была ўведзена літара **й** (у беларускіх тэкстах яна выкарыстоўваецца значна раней — з XVI ст.), увядзенне літары **ё** прыпісваюць пісьменніку Карамзіну ў 1797 г. (замест спалучэння **іо**).

З канца XVI ст. побач з кірыліцай пачынаюць ужываць лацінскую графіку ў сувязі з пашырэннем каталіцызму. Лацінкай былі напісаны творы Я. Чачота, В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, надрукаваны газеты «Мужыцкая праўда», «Наша доля», «Наша ніва» (паралельна з кірыліцай).

З 1912 г. большасць беларускіх тэкстаў друкуюцца кірыліцай, а лацінка паступова выходзіць з ужытку. У Заходняй Беларусі лацінкай карысталіся да 1939 года.

У беларускі варыянт алфавіту ў канцы XIX — пачатку XX ст. былі ўведзены літары **і, ў**, спалучэнне літар **шч** (замест рускага **щ**), апостраф, былі выключаны літары **ѣ, ъ, Ѣ**.

Акрамя ўсходнеславянскіх моў, сёння кірыліцай карыстаюцца балгарская, македонская, сербская мовы. На рускай аснове ў савецкі час створаны алфавіты асецінаў, якутаў, комі, удмуртаў, многіх народаў мусульманскага свету (татараў, узбекаў, казахаў, таджыкаў і інш.).

Формы беларускай нацыянальнай мовы

Беларуская мова існуе ў дзвюх разнавіднасцях — літаратурнай і дыялектнай. **Літаратурная мова** — апрацаваная і нармалізаваная мова, распаўсюджаная на ўсёй тэрыторыі Беларусі. Яна выкарыстоўваецца ў вуснай і пісьмовай формах.

Нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы:

- **арфаэпічныя** – правільнае вымаўленне гукаў і іх спалучэнняў, правільная пастаноўка націску;
- **арфаграфічныя** – правільнае напісанне слоў;
- **лексічныя** – правільны выбар слова і дарэчнасць яго прымянення;
- **граматычныя** – правільнае выкарыстанне формаў слоў (**марфалагічныя**) і правільная пабудова словазлучэнняў, сказаў, тэкстаў (**сінтаксічныя**);
- **пунктуацыйныя** – правільная пастаноўка знакаў прыпынку;
- **стылістычныя** – выкарыстанне моўных сродкаў у адпаведнасці з пэўным стылем.

Дыялектная мова — гэта тэрытарыяльна абмежаваная разнавіднасць беларускай мовы, сукупнасць мясцовых гаворак. Гаворка — мова аднаго ці некалькіх населеных пунктаў, якая мае спецыфічныя рысы.

На тэрыторыі Беларусі выдзяляюць два дыялекты: паўночна-ўсходні (Віцебская, большая частка Магілёўскай і паўночныя раёны Мінскай вобласці) і паўднёва-заходні (поўдзень Мінскай вобласці, большая частка Гродзенскай і Гомельскай абласцей, Брэсцкая вобласць). На тэрыторыі паўночна-ўсходняга дыялекту ўжываюцца словы тыпу *ряма, буряк, кріўдна, пецка* ‘печка’, *авецка* ‘авечка’, *дрэміш* і інш., на тэрыторыі паўднёва-заходняга — *хліеб, куост* ‘куст’, *гозэро* ‘возера’, *мйаса, расхварэўса, рабіцьмеш, рабіцьму* і інш.

Паміж паўночна-ўсходнім і паўднёва-заходнім дыялектамі вылучаюцца сярэднебеларускія гаворкі, у якіх спалучаюцца рысы абодвух дыялектаў. Сучасная беларуская літаратурная мова сфарміравалася на аснове сярэднебеларускіх гаворак.

Нягледзячы на асобныя адрозненні, літаратурная беларуская мова, дыялекты, гаворкі маюць адзіную аснову, што дазваляе лічыць іх формамі нацыянальнай, агульнанароднай мовы.

~~1. Прачытайце выказванні беларускіх пісьмаў аб мове. Пра якія функцыі мовы ў іх гаворыцца?~~

I. Каго ты цураешся?

Маці сваёй?

Бо рукі яе
Ў мазалях і апёках,
Злінялыя вочы,
Ватоўка на ёй,
Струменьчыкі поту
На шчоках.

Чаго ты стыдаешся?
Слова яе,
Празрыстага, чыстага,
Быццам званочак?
Яна ж не гаворыць,
А ціха пяе:
“Вярніся дадому,
Сыночак”.

Цябе не спаткаюць
Ужо на сяўбе, -
Да іншай работы
Душа прыкіпела.
Глядзі ж, каб хоць дома
Пазналі цябе,
Каб родная маці
Цябе зразумела.
(С. Грахоўскі)

II. Не родзіцца мудрае слова,
Калі не радзіўся мудрэц:
Патухне радзімае слова,
Калі перастанеш гарэць.
Не ўзнікне прызыўная песня,
Калі анямее пясняр.
Задумы вучоны не здзейсніць,

Калі занядбае свой дар.
(І. Ралько)

III. Слова - радасць, слова – чары,
Вобраз вечна юных вёсен,
Ёсць ты ўсюды: ў сонцы,
ў хмары,
Ты глядзіш праз неба просінь.
Лашчыш слух мой,
слова-ззянне,
Атуляеш сэрца ласкай...
(Я. Колас)

IV. Ільняная і жытнёвая.
Сялянская.
Баравая ў казачнай красе.
Старажытнейшая, самая
славянская.
Светлая, як травы ў расе.
Вобразная, вольная, павучая
Мова беларуская мая!
(П. Панчанка)

V. Пергамент зберажэ
нашчадкам
Статут,
Дзе беларускай мовы
Дух святы,
Асвечаны Скарынавай рукою
І апладнёны
Млечным Шляхам дум.
(Р. Барадулін)

2. Адкажыце на наступныя пытанні

Якія з функцый мовы ў першую чаргу рэалізуюцца ў такіх моўных адзінках, як слова, фразеалагізм, сказ?

Успомніце, якія існуюць функцыянальныя стылі. Якія функцыі ўласцівы кожнаму з гэтых стыляў у першую чаргу?

3. *Запішыце азначэнні. Паспрабуйце вызначыць, мове ці маўленню ў большай ступені належыць кожнае з гэтых азначэнняў*

лексічная і граматычная сістэма
працэс зносін
сродак зносін
мае сацыяльны характар
мае індывідуальны характар
абумоўліваецца пэўнай сітуацыяй
не залежыць ад умоў і абставін зносін
унармаванасць
сістэмнасць
устойлівасць
зменлівасць
адлюстравана ў тэкстах
адлюстравана ў слоўніках і граматыках

4. *Вызначце, да якога тыпу маўлення — апісання, апавядання ці разважання — належаць наступныя тэксты*

1. Такое ўжо наша нацыянальнае шчасце, наша людская доля, што на канцы 20-га стагоддзя мы змушаны займацца праблемамі, якія даўно адышлі ў цывілізаваных грамадствах. Там на чарзе — падвышэнне і без таго высокага дабрабыту, звышновыя тэхналогіі, эканамічная інтэграцыя, палітычная дыферэнцыяцыя, пазнанне макра- ды мікрасвету. Мы ж, як і раней, усё адгадаем загадку ўласнай сутнасці, сілімся зразумець, што мы ёсць у людской супольнасці, чым адметныя ад іншых. Значныя высілкі нашага інтэлекту, здаецца, ідуць на тое, каб даказаць сябрам і ворагам, а найперш сабе, што ўсё ж адрозніваемся і яшчэ маем права на тую рознасць. Бо мы — народ, вялікі ці малы, цывілізаваны ці не надта, але выразны і цэльны, створаны Богам для нейкіх таямнічых мэтай на гэтай боскай зямлі. Мабыць, мы спахапіліся ў самы час, каб утрымаць рэшткі сваёй магчымасці, бо ўбачылі ўперадзе бездань, пагібель — цяпер ужо не ад ядзернага вар'яцтва, а найперш ад уласнай няздольнасці жыць...

Цяпер відаць ужо выразна, што перамога беларускай справы магчыма толькі высілкамі ўсяго народа. Вопыту аднае інтэлігенцыі тут мала. Высілкаў паасобных апосталаў — тым болей. Патрэбна з'яднаная, мэтанакіраваная, дзейсная палітычная воля нацыі. Але ці ўсведамляе ў належнай меры нацыя сябе нацыяй? Вось у чым праблема. Самая, можа, драматычная з праблемаў у дадзены момант

нашай няшчаснай гісторыі. Аб тым, спадзяёмся, мы і пагаворым на нашай шаноўнай грамадзе (В. Быкаў).

2. Стаяў той асабліва прыгожы дзень, якія бываюць звычайна ў канцы жніўня месяца, калі даўно скончана жніво, звезена жыта ў гумны і над апусцелым полем дружна ўзлятаюць стайкі шпакоў — прадвеснікаў блізкае восені. Зямля здаецца лёгкай, бязважкай, яна ўся дышае цішай, спакоем. Усё відаць як на далоні: і кожнае дрэва на шляху, і калодзежны жураў у дальняй вёсцы, і зубчасты край лесу, і бялявы дымок далёка, далёка, дзе праходзіць чыгунка. Нават бачыш, як трапечацца зжаўцелы ліст на бліжняй бярозе, як высока, высока ў небе ляціць няведама куды самотная павуцінка.

Над купчастай імшарынай пацешна ўзнімаецца бусел, паважна ляціць над полем, выцягнуўшы ўперад сваю задуменную дзюбу.

— Наш бусел! – ганарыста гаворыць Міколка.

— Хваліся! – смяюцца хлапчукі. - Што ні бусел, дык твой!

— А вот жа наш. Глядзіце! Хочаце аб заклад на ўсе баравікі... – і Міколка ўзмахвае сваім кошыкам. Поўная ліпаўка баравікоў - жаўцявых, чырванаватых, цёмных, нібы вылітых з медзі - самыя што на ні на ёсць грыбы баравыя. Зверху лісты папараці, каб не трапіў пыл у кошык, ды некалькі запазнелых васількоў, якія сарваў Міколка на ўзмежку поля. Васількі — для сястрычкі. Яна хацела пайсці разам з ім у лес, але маці не пусціла: трохі прыхворвае малая.

— Ну, што ж, спужаліся, грыбоў шкада! – наступае Міколка на хлапчукоў, размахваючы перад імі ліпавым кошыкам.

Бусел ляціць проста на высокую грушу-дзічку, што стаіць на ўскраі сяла, высокая, разгалістая, з буславым гняздом на самай вяршыні. За грушай Міколкава хата (М. Лынькоў).

3. ...Спакойна і павольна, як у зачараваным сне, утуліўшыся ў балоты, нясе Прыпяць сухадоламу Дняпру сваю багатую даніну. Не спяшаецца яна выносіць дабро палескіх балот. А яго так многа, што ўсё роўна, спяшайся не спяшайся, а гэтай работы ёй хопіць на доўгія гады. Можа і надзею страціла яна вынесці хоць калі-небудзь гэта мора цёмна-ружовай вады з неабсяжных балот Палесся, і з гэтай прычыны яна такая павольная і флегматычная ...

Затое ж як лагодна і ўтульна разлягацца яна ў мяккіх берагах, калі супакоіцца вецер, а над Палессем рассыплецца сонца мільярдамі залатых крупак святла! Спакой і цішыня пануюць тады над зялёнымі аксамітамі балот і лясоў. Бліскачаю сталёваю стужкаю ззяе Прыпяць, і толькі ў глыбозных чорных буктах яе плёскаюцца самы, узнімаючы срэбныя кругі-абручы. А дзед Талаш, пазіраючы

на гэтыя забаўкі самоў, ссуне з ілба на патыліцу саламяны капялюш, скажа сам сабе: «О, згінь твая маты! Ось падчапіць бы цябе, завалу!»

Спакойна і павольна, як у зачараваным сне, цякло і само жыццё на Палессі, а водгулле ўсяго таго, што дзеялася на свеце, далятала сюды ў прыглушаных прасторах Палесся тонах або з такімі напластаваннямі людской фантазіі, што ўжо трудна было вылушчыць з іх зерне праўды ... (Я. Колас)

5. *Параўнайце ўрыўкі з твораў У. Караткевіча на беларускай і рускай, украінскай, балгарскай, чэшскай мовах і пакажыце генетычную роднасць славянскіх моў. Вызначце характэрныя для беларускай мовы рысы, якімі яна адрозніваецца ад іншых моў*

1. Ох, як звяніць Белавежа спевамі! Вучоныя абмеркавалі і вырашылі, што белавежскія салаўі самыя галасістыя і багатыя на спевы ў цэлым свеце. Самыя-самыя! А тут жа яшчэ больш за дзвесце відаў птушак. Уяўляеце, што такое веснавы белавежскі канцэрт?!

Не ва ўсіх, праўда, ёсць голас. Гівал заліваецца ў свісток з вадой, а цецярук балбоча. Шпак можа пераймаць галасы іншых птушак, а можа паказаць, як пілілышчыкі пілююць тупой пілой дровы. Вялізная сава-нясыць вухкае, аж мароз па скуры, а чорны бусел, ледзь не самая таямнічая птушка свету, увагуле маўчыць, зарыўшыся ў самыя глухія нетры. Але ж гэтак і сярод людзей бывае.

Ох, как звенит Беловежа песнями! Ученые судили-рядили и решили, что беловежские соловьи самые голосистые в целом мире. Самые-самые! А тут еще больше двухсот видов птиц. Представляете, что такое весенний беловежский концерт?!

Не у всех, правда, есть голос. Заливается иволга в свисток с водой, а тетерев бормочет. Скворец может подражать голосам других птиц, а может и представить, как лесорубы пилят тупой пилой дрова. Огромная сова-неясыть ухает так, что мороз по коже продирает, а черный аист, едва ли не самая загадочная птица в мире, вообще молчит, забившись в лесные дебри. Но такое и среди людей бывает. (Пер. В. Машкова)

2. Трэба вельмі многа ездзіць, сябры. З экскурсіямі, да сваякоў або да сяброў. Вы ўбачыце ўсе канцы нашай мілай, ласкавай, няяркай краіны, якая, аднак, зачаруе вас сваёй няўлоўнай прыгажосцю. Убачыце Прыдняпроўе і Прынямонне, роўных якім па прыгажосці мала знойдзецца мясцін на Зямлі. Убачыце далёкія агні новабудоўляў і цёмныя волаты замкаў, партызанскія зямлянкі і вясёлку Каложы. І азёры з белымі грабянцамі на сіняй вадзе, і старыя каменныя млыны над рэчкамі, што зараслі белаю лілеяй, поўню ў азёрнай вадзе і водсвет яе на

мокрых тратуарах гарадкоў. Будзеце слухаць музыку нашай павучай мовы і нашы пяшчотныя песні. І ўбачыце зубраў і аленьяў. Пройдзеце па зажураных пушчах Палесся. І, галоўнае, пазнаеце свой гасцінны, добры, горды і таленавіты народ.

Прыїжджайце, друзі. З экскурсіямі, до сваяків або до друзів. Ви побачите не якусь там особливу країну, яка, проте, зачарує вас своєю невлостивою красою. Побачите Придніпров'я і Принімання, рівних яким за красою мало знайдете місць на Землі. Побачите далекі вогні новобудов - і темні вежі замків, партизанські землянки та веселку Каложі. І озера з білими баранцями на синій воді, і старі кам'яні млини над річками, що поросли білими лілеями, повного місяця в озерній воді відблиск його на мокрих тротуарах містечок. Почуєте співучу мову й гарні пісні. І побачите зубрів та оленів. Пройдете зажуреними пушами Полісся. І, головне, побачите дуже гостинний і добрий народ. *(Аўтарскі пераклад)*

3. Май быў такі, што, каб такіх не бывала на зямлі — яго варта было б выдумаць. Нача́мі некалькі разоў ласкава шапта́ліся з дахамі цёплы́я, ледзь не парны́я дажджы. Рані́цамі зямля курэ́ла добра́й парай нават праз шма́тлікі́я гу́стыя парасткі́, а на травах ві́селі падвескі́ з расы: зробі́ш кро́к і ра́птам за́зьяе, зробі́ш другі́ — і ўжо ў іншых месцах успыхваю́ць маленькі́я аранжа́ва-зялёны́я сонцы́.

Май беше толкова хубав, че ако нямаше такъв месец на земята, заслужаваше си да бъде измислен. Нощем на няколко пъти топли, пролетни дъждове си шепнеха нещо с покривите. На заранта земята добродушно димеше дори през многобройните гъсталаци, а по тревата висяха обеци от роса: сториш втора и на други места пламват мънички оранжевозелени слънца. *(Пер. Пенки Къневай)*

Máj bul takový zé kdyby svět ono údobi neznal stálo by za to si je vymyslet. Několikrát za noc se střechami laskavě šepotaly vlhde deštiky. Za krásných rán ze země, stoupala vlnitá pára, prodírala se nesčetnými mladými výhonky a na stéblách trávy visely přívěsky rosy: stačil krok — a pod nohama se vám všeho rozehrálo a rozzářilo, idělahi jste druhý, a ohňostroj se roztančil na jímém místě. *(Пер. Ганы Мюлеравай)*

6. *Прачытайце напісаную лацінкай «Прадмову» да зборніка Фр. Багушэвіча «Дудка беларуская», выдадзенага ў Кракаве ў 1891 г., і вызначце, наколькі адэкватна перадаюцца тут гукавыя асаблівасці беларускай мовы*

Bratcy miłyie, dzieci Ziamli-matki majej. Wam afiarujuczy pracu swaju, muszu z wami pahawaryć trochi ab naszaj doli-niadoli, ab naszaj baćkawaj zpradwiecznaj mowie, katoruju my sami, da i nie adny my, a wsie ludzi ciomnyje «mużyckaj» zawuć, a zawietca jana «biełaruskaj».

7. *Выпраўце памылкі ў наступных словах. Якія нормы літаратурнай мовы тут парушаюцца? Растлумачце значэнне слоў*

Алюмінівы, дэрманцін, інцындэнт, білютэнь, прэцэндэнт, канстантаваць, кампентэнтны, кампраментаваць, элексір, скурпулёзны, дывідэнт, выкрэсліць, полувер, паштамп, дыстрыб'ютэр.

ФАНЕТЫКА І ПРАВАПІС

Фанетыка (грэч. *phone* — гук) — гэта раздзел мовазнаўства, у якім вывучаецца гукавая сістэма мовы.

У беларускай мове 6 галосных гукаў ([o], [э], [y], [a], [ы], [i]), якія перадаюцца на пісьме 10-цю літарамі (о, э, у, а, ы, і, е, ё, ю, я). 39 зычных гукаў беларускай мовы перадаюцца на пісьме 21-й літарай.

Фанетычныя асаблівасці беларускай мовы

1. Аканне

[o] [э]

не пад націскам пасля цвёрдых зычных

а

(воды – вада, сэрца – сардэчны)

Ненаціскны [o] захоўваецца ў канцы іншамоўных слоў пасля галоснай (Трыо, Токіо, Ватэрлоо). Ненаціскны [э] захоўваецца ў словах іншамоўнага паходжання (экіпаж, дэмакратыя, рэвізія).

Яканне

[o] [э] [a]

у першым складзе перад націскам пасля мяккіх зычных

я

(*лёд* – *ляднік*, *сельскі* – *сяло*, *свята* – *святочны*)

Яканне не праяўляецца ў словах *дзевяты*, *дзесяты*, *семнаццаць*, *васемнаццаць* і ў запазычаных словах (*герой*, *метровы*, *семестр*, *Еўропа*).

2. Дзеканне і цеканне - змяненне зычных [д] і [т] адпаведна на [дз'] і [ц'] пры іх памякчэнні перад галоснымі **е, ё, ю, я, і**, перад **ь**, перад мяккімі [в'], [м'] (*дзень*, *дзверы*, *Дзмітрый*, *цвёрды*, *цмяны*).

У словах іншамоўнага паходжання [д] і [т] звычайна не памякчаюцца (*дэмакратыя*, *дыспут*, *тэлефон*, *тыгр*). Аднак перад суфіксамі **-ін-, -ір-, -ёр-, -еец-, -ейск-, -ік-** у іншамоўных словах пішацца **дз, ц** (*арыенцір*, *гвардзеец*, *білецік*).

3. ў (нескладовае) — пішацца пасля галосных; пасля злучка ці двукосся, калі папярэдняе слова канчаецца на галосную (*паўночна-ўсходні*, *часопіс «Полымя» ўтварыўся...*);

у (складовае) пішацца пасля зычных; пасля знакаў прыпынку; у пачатку ўласных назваў; у пачатку іншамоўных слоў (*універсітэт*, *ультыматум*); у сярэдзіне іншамоўных слоў пасля галосных, калі [у] ўтварае самастойны склад (*акварыум*, *раунд*).

4. Зацвярдзелыя зычныя. Гукі [ж], [ч], [ш], [р], [дж], [ц] у беларускай мове не маюць адпаведных мяккіх.

Шыпячыя [ж], [ч], [ш] у агульнаўсходнеславянскай мове (IX — XIII стст.) былі толькі мяккія, не мелі адпаведных парных цвёрдых. З XIV стагоддзя ўсе шыпячыя ў беларускай мове зацвярдзелі. У рускай мове зацвярдзенне шыпячых адбылося непаслядоўна: тут [ж] і [ш] — таксама зацвярдзелыя, а [ч] — заўсёды мяккі (параўнайце напісанне і вымаўленне слоў *жизнь*, *жёлтый*, *шило*, *час*, *чудо*).

5. Падаўжэнне зычных [з], [л], [н], [с], [дз], [ц], [ж], [ч], [ш], калі яны знаходзяцца паміж галоснымі (*падарожжа*, *жыццё*).

Падаўжэнне зычных не праяўляецца ў словах *лю, Ілья, Ульяна, Касьян*, у іншамоўных словах (*акуратны*, *Ала*, *перон*). **Выключэнні:** *ванна*, *манна*, *Ганна*, *Жанна*, *мадонна* і інш.

6. Прыстаўныя зычныя в, г, галосныя і, а (*вузел*, *восень*, *гэты*, *ільгота*, *аржаны*).

7. **Шчылінны [ɣ]**, які ўтвараецца пры трэнні выдыхаемага паветра аб край шчылін моўных органаў, у адрозненне ад змычнага [ɣ], характэрнага для рускай мовы, які ўтвараецца пры змыканні і імгненным размыканні моўных органаў. Змычныя гукі [ɣ], [ɣ'] у беларускай мове ўжываюцца пераважна ў словах, запазычаных з польскай мовы (*гузік, швагер, ганак*).

8. Зацвярдзенне губных зычных у канцы слоў (*сем, голуб, верф*).

Праваніс спалучэнняў галосных у запазычаных словах

		Пад націскам	Не пад націскам	Выключэнні
ИО	у сярэдзіне слова	ІЁ, ЫЁ <i>біёлаг, патрыёт</i>	ІЯ, ЫЯ <i>біялогія, патрыятычны</i>	<i>мільён, трыльён, шампіньён</i>
	у пачатку слова	ІО <i>іон, Іосіф</i>	ІА <i>іанізацыя</i>	
ЕО		ЕО, ЭО <i>фразеолог, акардэон</i>	ЕА <i>фразеалогія</i>	
ЙО		Ё <i>ёд, раён</i>	Я <i>маянез, раяніраванне</i>	<i>Нью-Йорк, Яашикар-Ала</i>
ИА		ІЯ, ЫЯ <i>авіяцыя, авіяцыйны, дыяметр</i>		
ЕА		ЕА, ЭА <i>Неапаль, тэатр</i>		
ИЕ		ІЕ, ЫЕ <i>кліент, дыета</i>		
ЙЕ		Е <i>фае, канвеер</i>		<i>Йемен</i>

Запомніце выдзеленыя значэнні запазычаных слоў.

Прыдумайце з імі невялікія сказы

Дысананс	(франц. <i>dissonance</i> , ад лац. <i>dissonans</i> ‘які па-рознаму
-----------------	--

	гучыць') - 1) муз. адначасовае спалучэнне тонаў рэзкага, няўзгодненага гучання; 2) <i>перан.</i> адсутнасць у чым-небудзь гармоніі, разлад, няўзгодненасць
Калізія	(лац. <i>collisio</i>) – вострае сутыкненне супрацьлеглых поглядаў, імкненняў, інтарэсаў (напр., жыццёвая калізія)
Белетрыстыка	(ад. франц. <i>belles-lettres</i> ‘прыгожая славеснасць’) – 1) мастацкая проза; 2) апавядальная літаратура займальнага характару
Плагіят	(лац. <i>plagiatus</i> ‘выкрадзены’) – прысваенне аўтарства на чужы твор літаратуры, навукі, мастацтва або выкарыстанне ў сваёй працы чужога твора без спасылкі на аўтара
Прыярытэт	(ням. <i>Priorität</i> , ад лац. <i>prior</i> ‘першы’) – пераважнае права на што-небудзь, пераважаючае значэнне чаго-небудзь

Праваніс складаных слоў у залежнасці ад націску

- Калі націск падае на першы склад другой часткі слова, тады ў першай частцы гэтага слова не ўзнікае пабочны націск і пішацца **а** (*разнаста́йны, Навабелі́ца*)
- Калі націск падае не на першы склад другой часткі слова, то ў першай частцы гэтага слова паяўляецца пабочны націск і пад націскам пішацца **о, э** (*чо́рнавалосы, до́макіраўні́цтва*)
- Заўсёды ўзнікае пабочны націск, калі другая частка складанага слова пачынаецца з **ў** (*словаўтварэ́нне*)
- Калі складаныя словы маюць больш за 2 асновы, то кожная з гэтых асноў мае свой націск (*на́раво́заваго́набуду́нічы*).

Запомніце выдзеленыя значэнні запазычаных слоў.

Прыдумайце з імі невялікія сказы

Карт-бланш	(франц. <i>carte blanche</i> ‘белы аркуш’) – 1) чысты бланк, падпісаны асобай, якая дае іншай асобе права запоўніць
Касмапаліт	(грэч. <i>kosmopolites</i> ‘грамадзянін свету’) – асоба, якая адмаўляе сваю прыналежнасць да якой-небудзь
Пастфактум	(лац. <i>post factum</i> ‘пасля зробленага’) – пасля таго, як што-небудзь ужо зроблена (напр., паведаміць пра што-небудзь
Рэтраград	(лац. <i>retrogradus</i> ‘які ідзе назад’) – праціўнік прагрэсу, рэакцыянер

Рэтраград	(лац. <i>retrogradus</i> ‘які ідзе назад’) – праціўнік прагрэсу, рэакцыянер
Форс-мажор	(франц. <i>force majeure</i> ‘неадольная перашкода’) – надзвычайныя абставіны, якія вымушаюць дзейнічаць інакш, чым меркавалася

Правілы пераносу слоў

- Нельга пакідаць ці пераносіць адну літару, нават калі яна абазначае склад (*яб-лык, ідэя*)
- Падвойныя зычныя пры пераносе раздзяляюцца (*пачуц-це*)
- Спалучэнні літар **дж, дз** не раздзяляюцца, калі абазначаюць адзін гук (*су-дзіць, прыяз-джаць*). Спалучэнні прыставачнай **д** з каранёвымі **ж, з** пры пераносе раздзяляюцца (*пад-земны, ад-жаць*)
- Літары **й, ў, ь**, а таксама **апостраф** не аддзяляюцца ад папярэдняй літары (*лай-ка, праў-да, міль-ён, ад'-езд*), аднак калі ў складаным слове другая частка пачынаецца з **ў**, то **ў** далучаецца да другой часткі (*збожжа-ўборачны*)
- Пры пераносе пажадана, каб складападзел адпавядаў падзелу слова на марфемы (*пера-нос, вела-спорт*); аднак літара **ы**, што ідзе за прыстаўкай, не аддзяляецца ад прыстаўкі (*ады-ход, безы-менны*)
- Пры збегу зычных у адной марфеме падзел для пераносу свабодны (*ся-стра, сяс-тра, сяс-та*); аднак суфіксы разбіваць не рэкамендуецца (*дзяжур-ства*)
- Нельга адрываць ініцыялы імёнаў і імёнаў па бацьку ад прозвішча і скарачаныя назвы ад тых лічбаў, да якіх яны адносяцца (*Я. Купала, 5 т, 35 см, XX ст.*)

Правілы вялікай літары

- **3 ВЯЛІКАЙ ЛІТАРЫ** пішуцца імёны, імёны па бацьку, прозвішчы, псеўданімы, мянушкі, назвы кніг, часопісаў, устаноў, калгасаў, геаграфічныя і астранамічныя назвы і інш. (*завод “Ударнік”, Гомельшчына, Луна*)
- **3 ВЯЛІКАЙ ЛІТАРЫ** пішуцца ўсе словы ў складаных найменнях:
 1. афіцыйных і неафіцыйных назвах дзяржаў і іх частак (*Рэспубліка Беларусь, Злучаныя Штаты Амерыкі, Далёкі Усход*)
 2. назвах найвышэйшых дзяржаўных устаноў і пасад (*Вярхоўны Савет Рэспублікі Беларусь, Старшыня Савета Міністраў*)
 3. назвах некаторых міжнародных арганізацый (*Арганізацыя Аб’яднаных Нацый*)
- **3 ВЯЛІКАЙ ЛІТАРЫ** пішацца першае слова ў складаных найменнях:

1. назвах міністэрстваў, устаноў, прадпрыемстваў, навучальных устаноў (*Міністэрства замежных спраў, Камскі аўтамабільны завод, Акадэмія навук, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт транспарту*)
2. назвах свят, знамянальных дат, гістарычных падзей (*Дзень на-стаўніка, 9 Мая, Дзевятага мая, Сталінградская бітва*).

Выключэнні: *Дзень Перамогі, Вялікая Айчынная вайна.*

3. выдзеленых двукоссем назвах узнагарод, назвах газет, часопісаў, літаратурных твораў (ордэн “*Мацярынская слава*”, газета “*Літаратура і мастацтва*”)

➤ **3 ВЯЛІКАЙ ЛІТАРЫ** пішуцца прыметнікі:

- калі яны абазначаюць прыналежнасць і ўтвораны ад уласных назваў, прозвішчаў пры дапамозе суфіксаў **-аў- (-ав-), -оў- (-ов-), -еў- (-ев-), -ёў- (-ёв-), -ін- (-ын-)** (*Купалава слова, Машын платок*).

Выключэнні – фразеалагізмы (*ахілесава пята, гордзіеў вузел, арыядніна ніць*).

➤ **3 МАЛОЙ ЛІТАРЫ** пішуцца прыметнікі:

- калі яны ўтвораны ад уласных назваў пры дапамозе суфіксаў **-ск-, -аўск-, -оўск-, -еўск-** (*гомельскія камбайны, купалаўскі стыль*).

Выключэнні:

1. геаграфічныя назвы (*Гомельская вобласць*), гістарычныя назвы (*Парыжская камуна*);
2. калі прыметнікі ўваходзяць у склад назваў, якія можна замяніць словазлучэннямі са словамі **імя, памяці** (*Коласаўская стыпендыя – стыпендыя імя Я. Коласа, Скарынаўскі ўніверсітэт – ўніверсітэт імя Ф. Скарыны*).

➤ **3 МАЛОЙ ЛІТАРЫ** пішуцца назвы пасадаў, тытулаў (*міністр, заслужаны дзеяч навукі, народны артыст*)

Запомніце значэнні фразеалагізмаў кніжнага характару

Арыядніна ніць	сродак выйсці з цяжкага становішча <i>Ада, Арыяда, Арыядна! Мне б цябе і любіць, і сніць, толькі дзе, скажы, Арыядна, арыядніна твая ніць?</i> (А. Вярцінскі)
Дамоклаў меч	пастаянная небяспека, неадступная пагроза <i>Над большасцю сялянскіх хат вечна вісіць дамоклаў меч нядоімак</i> (П. Галавач)
Карычневая чума	фашызм <i>Міралюбівыя народы не забылі жахаў вайны і не хочуць адраджэння карычневай чумы</i> (“Звязда”)
Курыць фіміям	надзвычай узвялічваць, лісліва, падлізліва праслаўляць каго-небудзь <i>Не курыце, не курыце фіміяму, не свяціце юбілейнае вады, лепш скажыце, што яшчэ, маўляў, ён самы, самы-самы недавучка малады</i> (К. Кірэенка)
Мафусаілаў век	вельмі доўгае жыццё, даўгалецце <i>Няхай чалавек сам сабе ўстанавіць мафусаілаў век. Няхай людзі прыдумуюць клей, каб прыклеіць адарваную галаву ці руку</i> (А. Мальдзіс)
Танталавы мукі	нясцерпнае мучэнне ад усведамлення блізкасці жаданай мэты і немагчымасці дасягнуць яе <i>Васіль і ўявіць сабе не мог, якія танталавы пакуты трэба вынесці, перш чым трапіць на тэлеэкран</i> (В. Блакіт)
Траянскі конь	ашуканства, хітры падман <i>Нарыс вылучаецца тым, што гэта траянскі конь, у якім М. Клімковіч паспяхова працягнуў у кнігу ... невялікі зборнічак з рук вон дрэнных вершаў</i> (В. Таўлай)

8. Выпішце з прыведзеных тэкстаў словы, у якіх колькасць гукаў і літар не супадае

Панурая, вялізная жывёла

Па шыры неба ўдаль марудна праплывае.
Ўсё сціхла. Але вось паветра рассякае
Агністы меч і зіхаціць вясёла.

Ударыў ён — і грукат пракаціўся;
Мігае грозны меч, удары не сціхаюць,
І ўніз халодныя бічы крыві сцякаюць,
А людзі кажуць: гэта дождж праліўся.

Мінулася грозная бура, а мора дасюль яшчэ б'ецца. У бязмежным свінцовым абшары ўздываюцца дзе-нідзе хвалі, ідуць без надзеі, без волі, панура да берагу лянучь, аб скалы ўдараць бяссільна і згінуць з глухою нудою.

(М. Багдановіч)

*9. Зрабіце гукавую анаграму — шляхам адваротнай перастаноўкі гукаў утварыце ад слоў **араб, код, муж, яр, лог, лёд, люк, ёд, тля** новыя словы.*

10. Запішыце словы па-беларуску, растлумачце правапіс галосных

Зеленоватый, Андреевна, осенний, Геракл, землянка, пекарня, семёрка, восемьсот, девятый, алебастр, восемнадцатый, шерстяной, герой, Несмеянов, сезон, ленивый, делегат, вычеркнуть, конгресс, эпитет, зелёный, Берлин, резать, пенал, сольфеджио.

11. Растлумачце напісанне у і ў

Аўтаномія, ва унісон, ручка-ўказка, аўдыенцыя, тэарыум, джоўль, індывідuum, каўчук, кентаўр, па-ўчарашняму, лакаут, лінолеум, маўзалеі, сауна, радыус, вёска Урочышча, страус.

12. Растлумачце напісанне д, дз, т, ц

Матэрыял, індзеец, эпізодзік, дзверы, тэорыя, дэкан, Дзмітрый, мундзір, бацвінне, гвардыя, камандзіроўка, студэнт, білецёр, дыверсія, дыплом, сацыялістычны, брыгадзір.

13. Перакладзіце на беларускую мову (вусна) і растлумачце вымаўленне спалучэнняў галосных

Аукцион, зодиак, биография, виолончель, диапазон, приоритет, идеолог, гигиена, аккордеонист, районный, аксиома, конвейер, адажио, реализм, абитуриент, миллиардер, Фейербах, триллион, диапазон, неон, лауреат, ажиотаж, ионосфера, иерархия.

14. *Перакладзіце на беларускую мову (пісьмова), растлумачце вымаўленне спалучэнняў галосных і значэнні слоў*

Альвеола, антибиотики, йод, бронхиальная астма, бактериологический, микробиология, диабет, диагноз, кардиология, кариес, паранойя, пациент, полиомиелит, химиотерапия, аммиак, психиатрия, аденоиды, стационар, сколиоз, флюорография, реакция, рацион, радиационный, диафрагма, полиартрит, физиологический раствор, функциональный.

15. *Пакажыце, як вымаўляюцца падкрэсленыя спалучэнні літар*

Узор: абзавешся [с'а], гарадскі [цк']

Бяшумны, магчымасць, прывезці, вакзал, спадчына, злічыць, касьба, экзамен, футбол, сядзь, дождж, лётчык, грамадства, бязверхі, гераін, дыспетчар, з'езд, ландшафт, рэдказубы, бяшвовы, медперсанал, мазжачок, павер'е, падцёк.

16. *Перакладзіце на беларускую мову і падзяліце словы для пераносу*

Аллерген, аппетит, бюллетень, воспаление, галлюцинации, грипп, заболевание, иммунитет, капилляр, компресс, азот, наследственность, очаг поражения, папиллома, рентгеновское излучение, сальмонеллёз, стресс, тонзиллит, электрокардиограмма, двенадцатиперстный.

17. *Перакладзіце на беларускую мову. У рускіх і беларускіх словах пастаўце націск.*

Вчера, дрова, легко, молоденький, молодость, момент, по-людски, тяжёлый, пятеро, решето, рубль, валенки, восьмая, имя, вскочить, звонят, крапива, спина, одиннадцать, шестьдесят, некоторый, старенький, верба, случай.

Кривичи, электропровод, украинец, каталог, стенография, феерия, газопровод, асимметрия, генезис, эксперт, некролог, бюрократия, апокалипсис, камбала, кета, жалюзи, нефтепровод, феномен, диспансер, договор, квартал, километр, джентльмен, спидометр.

18. *Ад спалучэнняў слоў утварыце новыя складаныя словы. Растлумачце правапіс о, а, е, ё, я, абазначыўшы асноўны і пабочны націскі*

Вострыя крылы, Новы год, просты народ, добрая якасць, адводзіць гром, шырокі твар, доўгая барада, тушыць агонь, залатыя валасы, гадаваць коней, доўгі век, утварыць слова, сярэднія вякі, востры верх, для ўборкі торфу, горныя лыжы, шырокія плечы.

19. *Ад назоўнікаў — уласных назваў утварыце прыметнікі. Складзіце з імі сказы, каб у адным выпадку прыметнік пісаўся з вялікай літары, а ў другім — з малой.*

Скарына, Колас, Мінск, Беларусь, Еўропа, Урал, Гродна, Брыль.

20. *Спішыце, раскрываючы дужкі. Растлумачце ўжыванне вялікай або малой літары*

(Т,т)раянскі (К,к)онь, (Д,д)зень (М,м)едыка, (Н,н)овы (Г,г)од, (В,в)аршаўскі (У,у)ніверсітэт, (Р,р)эч (П,п)аспалітая, (П,п)алярная зорка, (П,п)анчанкава паэтычная спадчына, (П,п)олацкае княства, (В,в)ялікае (К,к)няства (Л,л)ітоўскае, (З,з)лучаныя (Ш,ш)таты (А,а)мерыкі, (П,п)аўночны (Л,л)едавіты (А,а)кіян, (В,в)ерсальскі мір, (Г,г)родзенская (А,а)бласная бібліятэка імя Я.Карскага, (М,м)езазойская эра, (В,в)ялікая (А,а)йчынная (В,в)айна, (С,с)авет (М,м)іністраў, (Г,г)і (Д,д)э (М,м)апасан, (Б,б)еларуская (С,с)авецкая (Э,э)нцыклапедыя, (М,м)іністэрства (А,а)ховы (З,з)дароўя, (С,с)таршыня (П,п)рэзідыума (В,в)ярхоўнага (С,с)авета, 8 (С,с)акавіка, (Г,г)ордзеў вузел, (О,о)рдэн «(З,з)нак (П,п)ашаны», (В,в)ялікія (Л,л)укі, (Б,б)рэсцкі (Д,д)зяржаўны (П,п)едагагічны (У,у)ніверсітэт імя А.С. Пушкіна, (Д,д)зед (М,м)ароз, (М,м)іністр (З,з)амяжных (С,с)праў, Вогненная (З,з)ямля, (Р,р)энесанс, Растоў-(Н,н)а-(Д,д)оне, Мамін-(С,с)ібірак, (Н,н)ародны паэт, (А,а)кадэмія (Н,н)авук Рэспублікі Беларусь, (Л,л)ютаўская рэвалюцыя, (Т,т)аніна шапка, (М,м)іжнародны (Ж,ж)аночы (Д,д)зень, (З,з)аслужаны (Н,н)астаўнік, (П,п)рэм'ер-(М,м)іністр, (П,п)ершага (М,м)ая, (Р,р)ыгораў брат, (Н,н)обелеўская прэмія, (А,а)хілесава пята, (К,к)оласаўская трылогія, (Д,д)зень (П,п)ерамогі, (В,в)аска (Д,д)а (Г,г)ама, (М,м)агеланаў (П,п)раліў, (М,м)іністэрства (А,а)дукацыі Рэспублікі Беларусь, (Д,д)зень (А,а)ртылерыі, (Э,э)поха (А,а)драджэння, (В,в)ялікая (М,м)ядзведзіца, (Б,б)еларускі (Д,д)зяржаўны (У,у)ніверсітэт, (Д,д)зень (Н,н)араджэння.

21. *Замяніце кожнае азначэнне адным словам і запішыце атрыманыя словы ў алфавітным парадку*

— Знешняе праяўленне якога-небудзь захворвання;

— галіна медыцыны, якая ажыццяўляе лячэнне хвароб аперацыйным шляхам;

- хвароба, якая суправаджаецца прыступамі галаўнога болю, звычайна з адной палавіны галавы;
- медыцынскі інструмент для ўвядзення ў арганізм вадкіх лекавых рэчываў;
- раздзел медыцыны, які вывучае псіхічныя захворванні;
- хранічнае захворванне скуры, выкліканае парушэннем дзейнасці нервовай сістэмы, лускаваты лішай;
- бакавое скрыўленне пазваночніка;
- раздзел медыцыны, які вывучае фізіялогію і паталогію мочапалавых шляхоў;
- гнойнае запаленне валасянога мяшочка і сальнай залозы;
- невялікі хірургічны нож;
- хвароба, выкліканая доўгай нястачай вітаміну С у арганізме;
- запаленне лёгкіх;
- метад абследавання шляхам абмацвання пальцамі або далонямі рук;
- запаленне брушыны.

22. *Расшыфруйце скарачэнні*

гг., ст., р-н, г.зн., га, т, ц, параўн., заг., зб., с/с, в.а., вобл., напр., н.э., н.ст., і пад., пр-т, т.зв., с., кг, гл., гр., б., дац., і г.д.

МАРФЕМНАЯ СТРУКТУРА СЛОВА

I СЛОВАЎТВАРЭННЕ

Большасць слоў падзяляецца на структурныя часткі, або *марфемы*. Да марфем адносяцца: карань, прыстаўка, суфікс, канчатак, постфікс, злучальныя галосныя ў складаных словах.

Аснова — гэта частка слова без канчатака. Паводле структуры асновы бываюць вытворныя і невытворныя. Невытворная аснова супадае з каранем (*лес, зямля*), у вытворную аснову ўваходзяць, апрача караня, іншыя марфемы.

Канчатак — зменная частка слова, якая ўтварае форму слова (лік, род, склон, асобу) і звязвае яго з іншымі словамі ў сказе ці словазлучэнні. Нязменныя словы канчаткаў не маюць (*холодна, па-летняму*). Зменныя словы ў некаторых формах могуць мець нулявы канчатак (*радасць, сон*).

Часам пасля канчатака ў слове знаходзіцца суфікс (*купаюся, які-небудзь, прынясіце*). Такія суфіксы атрымалі назву **постфіксы**. Постфіксами з'яўляюцца **-це, -ся (-ца), -сьці, -небудзь**.

Спосабы словаўтварэння:

➤ *марфалагічны*

- суфіксальны (*гарадскі* ← *горад*);
- прыставачны (*напісаць* ← *пісаць*);
- прыставачна-суфіксальны (*узгорак* ← *гара*);
- бязафіксны (*палёт* ← *паляцець*, *падзяка* ← *падзякаваць*);
- складанне:
 - складанне асноў (*хлебазавод* ← *хлеб* + *завод*, *лесастэп* ← *лес* + *стэп*).

Разнавіднасцю складання асноў з’яўляецца складанасуфіксальны спосаб (*пяцігодка* ← *пяць* + *год*);

- абрэвіяцыя (літарная — *РБ*, гукавая — *ЛіМ*, складовая — *калгас*)

➤ **пераход слоў з адной часціны мовы ў другую** (*рабочы* ← *рабочы чалавек*, *сталовая* ← *сталовая комната*);

➤ **пераасэнсаванне значэння слоў** (*бабка* ‘дзесяць снапоў, састаўленых у кучу для прасушкі’ ← *бабка* ‘старая жанчына’, *сляная* (кішка) ← *сляпы* (чалавек));

➤ **зрашчэнне слоў** (*глыбокапаважаны* ← *глыбока* *паважаны*, *супрацьпастаўляць* ← *супраць* *пастаўляць*).

Запомніце расшыфроўку абрэвіятур

АВІР	АДДЗЕЛ ВІЗ І РЕГІСТРАЦЫІ ЗАМЕЖНЫХ ГРАМАДЗЯН
БелТА	БЕЛАРУСКАЕ ТЭЛЕГРАФНАЕ АГЕНЦТВА
БТІ	БЮРО ТЭХНІЧНАЙ ІНВЕНТАРЫЗАЦЫІ
ГАЗ	ГОРКАЎСКІ АЎТАМАБІЛЬНЫ ЗАВОД
ДТСААФ	ДОБРААХВОТНАЕ ТАВАРЫСТВА САДЗЕЙНІЧАННЯ АРМІІ, АВІАЦЫІ І ФЛОТУ
ЖЭУ	ЖЫЛЛЁВА-ЭКСПЛУАТАЦЫЙНЫ ЎЧАСТАК
ЗАГС	ЗАПІС АКТАЎ ГРАМАДЗЯНСКАГА СТАНУ
ЗіЛ	МАСКОЎСКІ АЎТАМАБІЛЬНЫ ЗАВОД ІМЯ І. А. ЛІХАЧОВА
КамАЗ	КАМСКІ АЎТАМАБІЛЬНЫ ЗАВОД
НАТА	АРГАНІЗАЦЫЯ ПАЎНОЧНА-АТЛАНТЫЧНАГА ДАГАВОРУ (NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION)
Райана	РАЁННЫ АДДЗЕЛ НАРОДНАЙ АДУКАЦЫІ
РАУС	РАЁННЫ АДДЗЕЛ УНУТРАНЫХ СПРАЎ
ЦСКА	ЦЭНТРАЛЬНЫ СПАРТЫЎНЫ КЛУБ АРМІІ
ЮНЕСКА	АРГАНІЗАЦЫЯ АБ’ЯДНАНЫХ НАЦЫЙ ПА ПЫТАННЯХ АДУКАЦЫІ, НАВУКІ І КУЛЬТУРЫ (UNITED NATION EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANIZATION)

23. Вытвінне ў пачатковай форме ў адзін слупок словы самастойных часцін мовы з невытворнай асновай, а ў другі – з вытворнай.

Снегам пакрытыя ягады ўзімку... На знямелых балотных абсягах вачыма няўцешнай журбы — чырвоныя кроплі цяпла і пяшчоты, маленькія сонцы ў бязлітаснай сцюжы.

24. Зрабіце марфемны разбор слоў

Весела, прыляцець, надвор'е, прыўзняць, брыгадзір, часцей, каго-небудзь, пачалавечы, вяртаюся, чатырохсот, няньчылі.

25. Устаўце прапушчаныя словы ў словаўтваральны рад

Вадзяністы — ...— вада, гарошынка — ... — гарох, пабелка — ...— белы, нераспрацаванасць — ... — праца, узгоркавы — ...— гара, мучністасць — ...— мука, жыццёвасць — ...— жыць.

26. Вызначце, якім спосабам утвораны словы

Узор: Узгорак ← гара (прыст.-суф.)

Пяцігодка, бясконцы, пагорак, цішыня, сасоннік, касавіца, дакладчык, марожанае, пераплётчык, праверка, паўнаводны, паляўнічы, антырэлігійны, сталовая, па-другое, прасёлак, прагаласаваць, ЭВМ, саўгас, мясцком, прывезці, дабратворны, ад'езд, пятніца.

27. Паводле схем прыдумайце словы

- 1) прыстаўка, корань
- 2) прыстаўка, корань, суфікс
- 3) прыстаўка, корань, канчатак
- 4) корань, суфікс, суфікс
- 5) прыстаўка, корань, суфікс, суфікс, канчатак

28. Расшыфруйце абрэвіятуры

Юннат, БелСЭ, ЛіМ, ДАІ, МАЗ, БАМ, ААН, ПТВ, БДУ, ГЭС, МВФ, СНІД, ВІЧ, ВРВІ, ДНК, АТС, ГУЛАГ, Інтэрпол, АЭС, ЗАЗ, ЦНС.

МАРФАЛОГІЯ І ПРАВАПІС

Марфалогія — гэта раздзел граматыкі, у якім вывучаюцца словы як часціны мовы, формы словазмянення.

Усе часціны мовы падзяляюцца на самастойныя, службовыя і выклічнік. **Самастойныя часціны мовы** называюць прадметы, прыметы, колькасць, дзеянне або ўказваюць на іх і з'яўляюцца членамі сказа. Сярод самастойных часцін мовы выдзяляюць зменныя (**назоўнік, прыметнік, лічэбнік, дзеяслоў, займеннік**) і нязменныя (**прыслоўе, форма дзеяслова - дзеепрыслоўе**).

Службовыя часціны мовы служаць для сувязі паміж словамі або часткамі сказа (**прыназоўнік, злучнік**), надаюць розныя дадатковыя адценні сказу і яго часткам (**часціцы**); не з'яўляюцца членамі сказа.

Выклічнік выражае пачуцці, пабуджэнні, не называючы іх; не можа быць членам сказа.

Род назоўнікаў

Назоўнік можа быць мужчынскага, жаночага, ніякага, агульнага роду. Да агульнага роду адносяцца адушаўлёныя назоўнікі, якія могуць выступаць у форме як мужчынскага, так і жаночага роду (**плакса, соня**).

Род нескланяльных назоўнікаў іншамойнага паходжання вызначаецца паводле іх сэнсу: назвы жывых істот адносяцца да мужчынскага роду (**кенгуру, шымпанзе**), прадметы, неадушаўлёныя рэаліі — да ніякага роду (**дэпо, паліто**); нескланяльныя геаграфічныя назвы маюць род тых агульных назоўнікаў, якія ўжываюцца разам з імі (**Баку (горад) — м.р., Антарыо (возера) — н. р.**). Род нескланяльных абрэвіятур вызначаецца па галоўным слове (**ЦК (Цэнтральны Камітэт) — м.р.**).

Назоўнікі тыпу **дацэнт, капітан, рэдактар** належаць да мужчынскага роду, але ўжываюцца і для абазначэння асоб жаночага полу (**дацэнт Блінаў, Блінава, рэдактар Сямёнаў, Сямёнава**).

Запомніце выдзеленыя значэнні запазычаных слоў.

Прыдумайце з імі невялікія сказы

Імпрэсарыо	(іт. <i>impresario</i>) — асоба, якая арганізуе канцэрты, спектаклі, гастролі, заключае для артыстаў кантракты
Кемпінг	(англ. <i>camping</i>) — спецыяльна абсталяваны лагер для аўтатурыстаў
Паркінг	(англ. <i>parking</i>) — вызначанае месца стаянкі механічных сродкаў перамяшчэння
Шансанье	(франц. <i>chansonnier</i>) — французскі эстрадны спявак, часта аўтар тэксту і музыкі

Праваніс канчаткаў назоўнікаў мужчынскага роду другога скланення ў родным склоне

Назоўнікі мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку маюць **канчаток –а (-я)**:

- калі яны з'яўляюцца назвамі канкрэтных прадметаў, асоб, жывых істот (*стала, ручая, брата*)
- называюць прадпрыемствы, установы, населеныя пункты (*калгаса, горада*)
- называюць адзінкі вымярэння, з'яўляюцца навуковымі тэрмінамі (*метра, месяца, суфікса, ромба*).

Канчаток –у (-ю) маюць назоўнікі:

- якія абазначаюць абстрактныя паняцці, дзеянні (*сору, выпадку, прыезду, запісу*)
- называюць сукупнасць аднародных прадметаў, абазначаюць зборнасць (*гароху, бярэзніку, народу, натоўпу*)
- з'яўляюцца рэчыўнымі, г.зн. называюць металы, хімічныя элементы, прадукты харчавання (*свінцу, нейлону, мёду*)
- называюць з'явы прыроды, месца, прастору, напрамак (*змроку, краю, стэпу, захаду*)

Скланенне прозвішчаў

Скланяюцца:

➤ мужчынскія і жаночыя прозвішчы на ненаціскны **-а, -я**, якія адпавядаюць агульным назоўнікам жаночага роду. Прозвішчы пры гэтым скланяюцца, як адпаведныя агульныя назоўнікі:

Н.	Кніга Ірына	Зязюля Мікалай	Пушча Алена
Р.	Кнігі Ірыны	Зязюлі Мікалая	Пушчы Алены
Д.	Кнізе Ірыне	Зязюлі Мікалаю	Пушчы Алене
В.	Кнігу Ірыну	Зязюлю Мікалая	Пушчу Алену
Т.	Кнігай Ірынай	Зязюляй Мікалаем	Пушчай Аленай
М.	(аб) Кнізе Ірыне	Зязюлі Мікалаю	Пушчы Алене

Выключэнне складаюць тыя прозвішчы, якія належаць асобе мужчынскага полу і маюць аснову на **г, к, х**. Яны скланяюцца, як назоўнікі мужчынскага роду на **–а** з адпаведным тыпам асновы:

<i>Н.</i>	<i>Кніга Сяргей</i>	<i>Сарока Аляксей</i>
<i>Р.</i>	<i>Кнігі Сяргея</i>	<i>Сарокі Аляксея</i>
<i>Д.</i>	<i>Кнігу Сяргею</i>	<i>Сароку Аляксею</i>
<i>В.</i>	<i>Кнігу Сяргея</i>	<i>Сароку Аляксея</i>
<i>Т.</i>	<i>Кнігам Сяргеем</i>	<i>Сарокам Аляксеем</i>
<i>М.</i>	<i>(аб) Кнігу Сяргею</i>	<i>(аб) Сароку Аляксею</i>

- мужчынскія прозвішчы на **–а, –я**, калі не суадносяцца з агульнымі назоўнікамі жаночага роду (*Карызна, Янчанка*);
- амаль усе мужчынскія прозвішчы на зычны (*Заяц, Садовіч, Ступак*), акрамя прозвішчаў на **–іх, –ых** тыпу *Чарных*.

Не скланяюцца:

- мужчынскія і жаночыя прозвішчы на націскны **о** (*Гурко, Санько*);
- жаночыя прозвішчы на **–а, –я**, калі яны не адпавядаюць агульным назоўнікам жаночага роду (*Сабаленка, Янчанка*);
- жаночыя прозвішчы на зычны (*Бародзіч, Садовіч*).

Праваніс складаных назоўнікаў

Разам пішуцца:

- назоўнікі з першай іншамоўнай часткай **аэра-, авія-, аўта-, мота-, вела-, кіна-, фота-, стэрэа-, метэа-, электра-, гідра-, агра-, заа-, бія-, мікра-, макра-, неа-** (*стэрэасістэма, макраэканоміка*)

Праз злучок пішуцца:

- назоўнікі з першай іншамоўнай часткай **обер-, унтэр-, лейб-, штаб-, віцэ-, экс-** (*экс-чэмпіён, унтэр-афіцэр*).
- уласныя назвы з часткай **паў-** (*паў-Мінска*). З агульнымі назоўнікамі **паў-** пішацца разам (*паўяблыка, паўрубля, паўлімона*).

Праваніс складаных прыметнікаў

Разам пішуцца:

- прыметнікі, утвораныя са словазлучэння назоўніка з іншымі часцінамі мовы (*правабярэжны, іншамовны*);
- прыметнікі, утвораныя са спалучэння прыслоўя і прыметніка, прыслоўя і дзеепрыметніка (*вечназялёны, маланаселены*).

Праз злучок пішуцца:

- прыметнікі, утвораныя з 2-х і 3-х прыметнікаў, звязаных паміж сабой як раўнапраўныя (паміж імі можна паставіць **і**): *беларуска-рускі, лячэбна-прафілактычны*;
- прыметнікі, якія абазначаюць якасць з дадатковым адценнем (*кісла-салодкі*);
- прыметнікі з першай часткай **усходне-, заходне-, паўночна-, паўднёва-** (*Усходне-Еўрапейская раўніна, Паўночна-Курільскія астравы, паўночна-заходні вецер*).

Запомніце выдзеленыя значэнні запазычаных слоў.

Прыдумайце з імі невялікія сказы

Артадаксальны	(ад грэч. <i>orthodoksos</i> ‘прававерны’) — які няўхільна прытрымліваецца прынцыпаў якога-небудзь вучэння, светапогляду; паслядоўны (напр., артадаксальны погляд)
Крэатыўны	(ад лац. <i>creatio</i> ‘тварэнне’) — творчы, стваральны
Ментальны	(лац. <i>mentalis</i> ‘разумовы, духоўны’) — які датычыць спосабу мыслення, духоўнасці
Патэтычны	(гр. <i>pathetikos</i>) — поўны пафасу, страсны (напр., патэтычная прамова)
Прэвентыўны	(франц. <i>preventif</i> , ад лац. <i>praeventivus</i>) — папераджальны, засцерагальны (напр., прэвентыўныя меры)
Сакральны	(ад лац. <i>sacer</i> ‘святы’) — які мае адносіны да рэлігійнага культу
Сакраментальны	(ад лац. <i>sacramentum</i> ‘клятва, прысяга’) — традыцыйны, які стаў звычайным (напр., сакраментальная фраза)
Экспансіўны	(франц. <i>expansif</i> , ад лац. <i>expansio</i> ‘расшырэнне, распаўсюджанне’) — нястрыманы, які бурна выражае свае пачуцці
Эпісталярны	(ад грэч. <i>epistole</i> ‘пісьмо’) — які датычыць літаратурных твораў, напісаных у форме пісем (напр., эпісталярны раман)

Лічэбнік

Разрады лічэбнікаў:

- паводле значэння выдзяляюць колькасныя (*тры, чатыры*) і парадкавыя (*трэці, чацвёрты*) лічэбнікі
- паводле структуры — простыя (*чатыры*), складаныя (*семдзесят*), састаўныя (*трыста сорок*).

Пры лічэбніках **два, дзве, абодва, абедзве, тры, чатыры** і састаўных лічэбніках, якія заканчваюцца словамі **два, дзве, тры, чатыры**, назоўнікі і прыметнікі ставяцца ў назоўным склоне множнага ліку (*два высокія дубы, трыццаць чатыры сінія сшыткі*). Пры колькасных лічэбніках **ад пяці і далей** назоўнікі і прыметнікі ставяцца ў родным склоне множнага ліку (*пяць агульных сшыткаў*).

Пры скланенні лічэбнікаў **ад пяцідзесяці да васьмідзесяці, ад двухсот да дзевяцісот** змяняюцца абедзве часткі:

<i>Н.</i>	<i>восемдзесят</i>	<i>дзвесце</i>	<i>дзевяцьсот</i>
<i>Р.</i>	<i>васьмідзесяці</i>	<i>двухсот</i>	<i>дзевяцісот</i>
<i>Д.</i>	<i>васьмідзесяці</i>	<i>двумстам</i>	<i>дзевяцістам</i>
<i>В.</i>	<i>восемдзесят</i>	<i>дзвесце</i>	<i>дзевяцьсот</i>
<i>Т.</i>	<i>васьмюдзесяццю</i>	<i>двумастамі</i>	<i>дзевяццюстамі</i>
<i>М.</i>	<i>аб васьмідзесяці</i>	<i>пры двухстах</i>	<i>на дзевяцістах</i>

Не скланяюцца лічэбнікі **дзесяноста, паўтара (паўтары)**. Пры лічэбніках **паўтара (паўтары)** ва ўсіх склонах, акрамя назоўнага і вінавальнага, назоўнікі ставяцца ў множным ліку адпаведнага склону:

<i>Н.</i>	<i>паўтары тоны</i>	<i>паўтара кілаграма</i>
<i>Р.</i>	<i>паўтары тон</i>	<i>паўтара кілаграмаў</i>
<i>Д.</i>	<i>паўтары тонам</i>	<i>паўтара кілаграмам</i>
<i>В.</i>	<i>паўтары тоны</i>	<i>паўтара кілаграма</i>
<i>Т.</i>	<i>паўтары тонамі</i>	<i>паўтара кілаграмамі</i>
<i>М.</i>	<i>аб паўтары тонах</i>	<i>аб паўтара кілаграмах</i>

Лічэбнікі **сто і сорок** пры скланенні маюць дзве формы — *сто, сорок* (у назоўным і вінавальным склонах) і *ста, сарака* (у астатніх склонах).

У **састаўных колькасных лічэбніках** скланяюцца ўсе словы:

Н. трыста пяцьдзесят чатыры

Р. трохсот п'яцідзесяці чатырох

Д. тромстам п'яцідзесяці чатыром

В. трыста пяцьдзесят чатыры

Т. трымастамі п'яціюдзесяцію чатырма

М. аб трохстах п'яцідзесяці чатырох

У **састаўных парадкавых лічэбніках** скланяецца толькі апошняе слова:

Н. шэсцьсот семдзесят чацвёрты

Р. шэсцьсот семдзесят чацвёртага

Д. шэсцьсот семдзесят чацвёртаму

В. шэсцьсот семдзесят чацвёрты (ага)

Т. шэсцьсот семдзесят чацвёртым

М. аб шэсцьсот семдзесят чацвёртым

Парадкавыя лічэбнікі, якія заканчваюцца на **–тысячны, –мільённы, –мільярдны**, пішуцца ў адно слова (*трохсотдваццаціп'яцітысячны, сямідзесяцівасьмimільярдны*). Таксама ў адно слова пішуцца прыметнікі, у склад якіх уваходзяць лічэбнікі (*стадваццаціразрадны, сямісоттрыццацідвухрублёвы*). Калі першая частка падобных слоў запісваецца лічбай, то яны пішуцца праз злучок (*325-тысячны, 78-мільярдны, 120-разрадны, 732-рублёвы*).

Запомніце выдзеленыя значэнні запазычаных слоў.

Прыдумайце з імі невялікія сказы

Бартэр	(англ. <i>barter</i>) — натуральны абмен аднаго тавару або паслугі на другі тавар або паслугу; абменны гандаль (напр., купіць па бартэры)
Датацыя	(польск. <i>dotacja</i> , ад лац. <i>dotatio</i> ‘дар’) — даплата, матэрыяльная дапамога
Дэпазіт	(лац. <i>depositum</i> ‘рэч, аддадзеная на зберажэнне’) — грошы або каштоўныя паперы, якія ўносяцца на зберажэнне ў крэдытную ўстанову (банк, натарыяльную кантору) з правам атрымаць іх назад
Кансалцінг	(англ. <i>consulting</i> ‘кансультаванне’) — парады спецыялістаў, кансультаванне
Субсідыя	(лац. <i>subsidium</i> ‘дапамога, падтрымка’) — дапамога ў грашовай або натуральнай форме каму-небудзь
Эмісія	(лац. <i>emissio</i> ‘выпуск’) — выпуск у абарачэнне папярковых грошай і каштоўных папер (напр., інфляцыйная эмісія)

Дзеепрыметнік. Дзеепрыслоўе

Дзеепрыметнік — неспрагальная форма дзеяслова, у якой спалучаюцца рысы дзеяслова (час, трыванне) і прыметніка (род, лік, склон) (*пасеянае жыта, памаладзеўшыя твары*). У беларускай мове найбольш ужывальныя дзеепрыметнікі прошлага часу з суф. **-ен-, -ан-, -ян-, -т-, -л-** (*абліты, засеяны, пасівелы*). Дзеепрыметнікі цяп. часу з суф. **-уч-, -юч-, -ач-, -яч-, -ем-, -ім-** ужываюцца вельмі рэдка (рускае *проживающий* — беларускае *які пражывае*). Зусім неўласцівы для беларускай мовы зваротныя дзеепрыметнікі (рускае *проснувшегося сына* — беларускае *сына, які прачнуўся*).

Дзеепрыслоўе — нязменная форма дзеяслова, якая мае марфалагічныя рысы дзеяслова і прыслоўя і абазначае дадатковае дзеянне пры дзеяслове-выказніку. Суфіксы дзеепрыслоўяў — **-учы, -ючы, -ачы, -ячы, -ўшы, -шы**. (*Ён пачынае гаварыць, спяшаючыся, гучна. Не дабіўшыся ніякіх вынікаў, Мікалай вырашыў больш нічога не рабіць*).

Запомніце выдзеленыя значэнні запазычаных слоў.

Прыдумайце з імі невялікія сказы

Інтэрпрэтаваць	(лац. <i>interpretari</i>) — растлумачваць, раскрываць сэнс чаго-небудзь (напр., інтэрпрэтаваць закон)
Нівеліраваць	(ням. <i>nivellieren</i> , ад франц. <i>niveler</i>) — згладжваць розніцу паміж чым-небудзь
Парыраваць	(рус. <i>парировать</i> , ад франц. <i>parer</i> ‘адлюстроўваць, адбіваць’) — 1) адбіваць удар праціўніка (пры фехтаванні); 2) <i>перан.</i> абвяргаць нападкі або довады праціўніка ў спрэчцы, палеміцы (напр., парыраваць абвінавачванні)
Прэваліраваць	(ням. <i>prävalieren</i> , ад лац. <i>praevalere</i> ‘пераважаць, перавышаць’) — мець перавагу, перавышаць
Экспрапрыраваць	(ад лац. <i>expropriatio</i>) — прымусова адбіраць што-небудзь
Эпаціраваць	(франц. <i>epater</i> ‘здзіўляць’) — уражваць, здзіўляць незвычайнымі паводзінамі, скандальнымі ўчынкамі, парушэннем агульнапрынятых норм і правіл

29. Да наступных слоў падбярыце дапасаваныя азначэнні

ААН, бра, Батумі, боль, бюро, інтэрв’ю, палын, журы, АН, лягас, дэндзі, выскачка, Гобі, поні, салямі, мазоль, сабака, цень, БелТА, БАМ, аташэ, рукапіс, парцье, небарака, Кіліманджара.

30. *Складзіце па два сказы з назоўнікамі, каб было зразумела, што апошнія абазначаюць асоб мужчынскага і жаночага полу (не выкарыстоўваючы імён і прозвішчаў)*

Медык, пракурор.

31. *Пастаўце словы ў родным склоне адзіночнага ліку*

Абеліск, абрус, поспех, настрой, квас, авангард, сацыялізм, асфальт, гром, вугаль, агнямёт, унук, абрэзак, агіткалектыў, адэкалон, змрок, адрас, вылет, мухамор, квадрат, смутак, апартунізм, голад, геній.

32. *Пастаўце ў давальным і творным склонах словы*

Бабень Іван, Івашчанка Алена, Карман Аляксандра, Сабаленка Алеся, Дзядзюля Сяргей, Антко Вова, Рыбалка Таня, Кацуба Света, Белабародзька Алег, Кішэня Аксана, Герасімовіч Максім, Карнеявец Надзея, Чурыла Андрэй, Валынінка Насця, Вавёрка Аксана, Прыход Наталля, Чапурко Сяргей.

33. *Растлумачце правапіс назоўнікаў*

(Гідра)служба, (мікра)раён, (авія)пошта, (мота)дывізія, (штаб)афіцэр, (паў)Кіева, (аэра)(фота)здымка, (кіна)аповесць, (паў)акна, (паў)літра, (бія)станцыя, (вела)крос, (гідра)(электра)станцыя, (аўта)касметыка, (метэа)зводка, (віцэ)адмірал, (экс)прэзідэнт, (штаб)кватэра, (электра)манцёр.

34. *Утварыце складаныя прыметнікі. Растлумачце іх правапіс*

Тры кілаграмы, здольны да працы, літаратурны і музычны, Новы год, Далёкі Усход, дзесяць гадоў, шахматны і шашачны, рэгіён Заходняга Палесся, шэрыя вочы, розныя колеры, белы і ружовы, шырокі экран, шмат ступеняў, глыбокая вада, Лацінская Амерыка.

35. *Адгадайце загадкі. Выпішыце з іх займеннікі, вызначце іх сінтаксічную ролю ў сказе*

1. Усіх нас корміць, а сама есці не просіць. 2. Ніхто іх не палохае, а яны ўсё дрыжаць. 3. Што на сабе не ўчуеш? 4. За намі ўслед шагае, ды нам ні ў чым не памагае. 5. Без языка, а крычыць, ніхто яго не бачыць, а ўсякі чуе. 6. Хто мяне заб'е, той сваю кроў пралье.

36. *Узнавіце прыказкі з займеннікамі па іх пачатку. Паспрабуйце самі прыдумаць канцоўку*

Што пасееш... У каго што... Чаго сабе... Сам сябе... Чыя б... З кім... Той нічога... Не шукай гора... Кожнаму свая... Не за сваю... Той сам сябе... Нікому свайго... Усякі сабака... Чыя праўда... Кожны жук...

37. *Выявіце недакладнасці ва ўжыванні займеннікаў, выпраўце памылкі*

1. Я не змог набыць сябе арфаграфічнага слоўніка. 2. Дзед Талаш убачыў ваўка, але ён яго не спалохаўся. 3. Не хвалі сабе, няхай лепш іншыя пахваляць. 4. Бацька сустрэў знаёмага, і ён узрадаваўся сустрэчы. 5. Паведамлілі самому вялікаму начальніку. 6. Маці паклікала мяне і папрасіла наліць сабе кавы. 7. Калі на ствале дрэва зрабіць надрэз, з яго закапае сок, які з'яўляецца не чым іншым, як гатовым дызельным палівам. 8. Віктар заўсёды клапаціўся толькі аб сябе.

38. *Перакладзіце на беларускую мову*

Девять больших клумб, три новых стола, оба задания, две красивых девочки, три целых и пять шестых, двадцать два богатых бизнесмена, пять умных студентов, сто тридцать четыре зелёных ведра, две коротких жизни.

39. *Праскланяйце (вусна)*

93, 458, 940, 2000-ы год, 2003-ці год.

40. *Запішыце лічбы словамі*

Звыш 17, 189, 377, 214.

Над 7, 11, 45, 492, 1526, 8600033, 54002-ма скрынямі, 54002-ім студэнтам.

41. *Пастаўце ў родным і творным склонах*

283 студэнты, 569 школьнікаў, 2735-ы год, 3000-ы год.

42. *Запішыце наступныя словы (спалучэнні слоў), выкарыстоўваючы лічбы*

Пятнаццацірублёвы, дваццаці пяці чалавек, дзве тысячы трыццаць шосты, стадваццадвухгадовы, трыста восемдзесят чацвёрты, аб васьмідзесяці трох машынах, трыццацівасьміпавярховы, сямідзесяцішасціградусны.

43. *Напішыце сваю аўтабіяграфію. Усе лічбы запісвайце літарамі*

44. *Напішыце сачыненне на тэму “Мой рэжым дня”. Выкарыстайце лічэбнікі для абазначэння часу*

45. *Замяніце фразеалагізмы сінанімічнымі дзеясловамі і пастаўце ў патрэбнай форме*

Узор: перавесці дух [адпачыць] — у будучым часе I асобе адзіночнага ліку — **адпачну**.

Быць у хвасце — ва ўмоўным ладзе мужчынскага роду
выбіцца з сіл — у прошлым часе жаночага роду
абвесці вакол пальца — у цяперашнім часе III асобе множнага ліку
падтуліць хвост — у загадным ладзе II асобе адзіночнага ліку
пакінуць след у памяці — у прошлым часе ніякага роду
трымаць кірунак — у цяперашнім часе I асобе множнага ліку
не спускаць вачэй — у загадным ладзе I асобе множнага ліку
пусціць з дымам — у будучым часе III асобе адзіночнага ліку.

46. *Прачытайце сказы на рускай мове і іх пераклад на беларускую. Адзначце, якімі сродкамі перадаецца значэнне рускіх дзеепрыметнікаў.*

Стон густых голосов, изредка перебиваемый задыхающейся, крикливой речью, стоял в воздухе, и стон этот долетал, как звук шумящего моря, до окошек барыни, которая испытывала при этом нервическое беспокойство, возбуждаемое сильной грозой. (Л.Н. Толстой) — Стогн густых галасоў, што зрэдку перабіваўся задыханаю, крыкліваю гаворкай, стаяў у паветры, і стогн гэты далятаў, як гук шумнага мора, да вокнаў пані, якая адчувала пры гэтым нервічны неспакой, падобны да пачуцця, што ўзбуджаецца моцнай навальніцай.

Батальон был уже сажень двести впереди нас и казался какою-то чёрной сплошной колеблющейся массой. (Л.Н. Толстой) — Батальён быў ужо сажняў на дзвесце наперадзе нас і здаваўся нейкай чорнай суцэльнай хісткай масай.

Со всех сторон, кажется, слышите различные звуки пуль — жужжащие, как пчела, свистящие, быстрые или визжащие, как струна... (Л.Н. Толстой) — З усіх бакоў, здаецца, чуецца разнастайныя гукі куль, — якія гудуць, як пчала, свішчуць, хуткія ці вісклівыя, як струна.

47. *Перакладзіце на беларускую мову.*

Позвоночная артерия редко отходит от подключичной артерии двумя стволами, соединяющимися затем в один.

Почка — парный экскреторный орган, образующий и выводящий мочу.

Пройдя через левое предсердно-желудочковое отверстие, имеющее левый предсердно-желудочковый клапан, кровь попадает в левый желудочек, а из него — в самую большую артерию — аорту.

Гормоны обеспечивают регулирующее воздействие на процесс роста и развития клеток, тканей, органов и целого организма.

Корковое вещество почки, формирующее её поверхностный слой, не гомогенно, а состоит из чередующихся более светлых и тёмных участков.

Из органов выходят вены, которые, сливаясь друг с другом, в конечном счёте образуют самые крупные сосуды тела человека — верхнюю и нижнюю полые вены, впадающие в правое предсердие.

48. *Дапоўніце сказы дзеепрыслоўнымі словазлучэннямі*

1. Падарожнікі азіраліся навокал, ... 2. ..., аўтамабілі накіроўваліся ў бок горада. 3. Спакойна плёскаліся шэрыя хвалі Нёмана, ... 4. Косыя праменні сонца пранікалі ў лес, ... 5. Позна раніцай рассеяўся туман, ...

49. *Устаўце прапушчаныя дзеясловы і іх формы. Дзеясловы якога часу пераважна ўжываюцца ў тэксце?*

Загартоўванне вадой

У працэсе загартоўвання ----- нервовая сістэма, ----- выносілася да фізічных і разумовых нагрузак. Пры загартоўванні важнымі ----- такія фактары, як улік стану здароўя, сістэматычнасць і паступовасць.

Вада с тэмпературай 20-30° С ----- прахалоднай, ніжэй 20° С — халоднай. Лепшы час для водных працэдур — ранішні, калі скура раўнамерна ----- (гэта асабліва важна для атрымання больш рэзкай рэакцыі сасудаў). Нельга ----- водныя працэдур адразу пасля ежы.

Сярод водных працэдур ----- абліванне і душ.

Абліванне ----- з вады тэмпературай каля 30° С, паступова ----- тэмпературу на 1° С кожныя 2-3 дні, ----- да 16° С і ніжэй. Пасля аблівання ----- энергічнае расціранне цела ручніком.

Душ — яшчэ больш эфектыўная водная працедура. Тэмпература вады душа з пачатку загартоўвання ----- каля 30-32° С, працяглася яго прыёму — не больш за адну хвіліну. У далейшым тэмпературу паступова ----- на 1° С кожныя 2-4 дні. Пры добрай ступені загартоўвання можна ----- кантрасны душ, --- 2-3 разы ваду 35-40° С з вадой 13-20° С на працягу трох хвілін.

Да якога стылю належыць гэты тэкст? Наколькі вялікую семантычную нагрузку нясуць у тэксце дзеясловы?

Падрыхтуйцеся да пераказу тэксту.

50. *Размяркуйце на часцінах мовы.*

Пяцёрка, тры, аж, страшна, дзесяцігадовы, дзякуй, апусцелы, па-дзіцячы, штоночы, пра, ды, ша, малазнаемы, няхай, па-над, увесь, важатая, жа, слава богу, свой, бацькаў, лёгкія, хто, іншы, апрануты, удзень, таму што, не, да пабачэння.

51. *Выпраўце памылкі ва ўжыванні прыметнікаў, дзеясловаў, дзеепрыслоўяў*

1. На наступны дзень прыходзіць да нас Ганна Аляксееўна і расказала ўсё маім бацькам. 2. Мы спадзяемся, што вы больш падрабязней раскажаце аб тым, што здарылася ўчора на стадыёне. 3. Гледзячы на шырокія калгасныя палі, сэрца напаўняецца радасцю. 4. Хлопчык застаўся круглай сіратой: нядаўна памерла яго маці, а бацька памёр, калі яму было пяць гадоў. 5. Ubачыўшы Віктара, Маю быццам хто падмяніў. 6. Яшчэ больш ён баяўся людзей, што мелі свае ўласныя думкі, здольны да абагульненняў, аперыруюць фактычным матэрыялам. 7. Малодшы сын быў больш прыгажэйшым за старэйшага. 8. Праязджаючы па вуліцы, яго позірк шукаў некага сярод людзей.

52. *Перакладзіце на беларускую мову выказванні вядомых людзей*

Человек молод, когда он ещё не боится делать глупости (Пётр Капица).

Наглость сильнее там, где защита слабее (Катон Младший).

Отсутствие выбора замечательно проясняет ум (Генри Киссинджер).

Сгибаясь под ношей, ты только увеличиваешь её тяжесть (Даниель Дефо).

Я твёрдо верю в удачу. И я заметил: чем больше я работаю, тем я удачливее (Томас Джефферсон).

СІНТАКСІС

Сінтаксіс — раздзел граматыкі, аб'ектам вывучэння якога з'яўляюцца словазлучэнні і сказы.

Віды сувязі слоў у словазлучэнні

Словазлучэнне — гэта сэнсавое і граматычнае аб'яднанне двух і больш знамянальных слоў. Адрозніваюць тры віды сувязі слоў у словазлучэнні — дапасаванне, кіраванне і прымыканне.

Дапасаванне — такі від сувязі, пры якой залежнае слова набывае тую ж форму, што і галоўнае (*зімовая сесія*).

Кіраванне — такі від сувязі, пры якой галоўнае слова патрабуе, каб залежнае слова стаяла ў пэўнай форме ўскоснага склону (*пісаць алоўкам*).

Беларуская мова мае адметныя рысы ў будове словазлучэнняў з сувяззю кіравання ў параўнанні з рускай мовай:

➤ дзеясловы руху **ісці, хадзіць, ехаць, бегчы, плыць, ляцець** і інш. пры абазначэнні мэты дзеяння кіруюць назоўнікамі ў форме вінавальнага склону з прыназоўнікамі **па**: *ісці па дровы, ехаць па сына* (параўн. рус. *идти за дровами, ехать за сыном*)

➤ дзеясловы ветлівасці **дзякаваць, прабачыць, дараваць** кіруюць назоўнікамі ў форме давальнага склону: *дзякаваць сябру, прабачыць сястры* (параўн. рус. *благодарить друга, простить сестру*)

➤ дзеясловы маўлення, думкі, пачуцця тыпу **гаварыць, думаць, клапаціцца** звычайна кіруюць назоўнікамі ў форме вінавальнага склону з прыназоўнікам **пра**: *думаць пра дзяцей, клапаціцца пра сына* (параўн. рус. *думать о детях, беспокоиться о сыне*)

➤ дзеясловы **смяяцца, жартаваць, кпіць, здэкавацца** кіруюць назоўнікамі ў форме роднага склону з прыназоўнікам **з**: *жартаваць з дзядзькі, здэкавацца з хлопца* (параўн. рус. *шутить над дядей, издеваться над парнем*)

➤ дзеясловы **ажаніць, ажаніцца** кіруюць назоўнікам у форме творнага склону з прыназоўнікам **з**: *ажаніцца з сяброўкай* (параўн. рус. *жениться на подруге*)

➤ дзеяслоў **хварэць** кіруе назоўнікам у форме вінавальнага склону з прыназоўнікам **на**: *хварэць на туберкулёз* (параўн. рус. *болеть туберкулезом*)

➤ дзеясловы са значэннем спосабу дзеяння ці стану (**хадзіць, ісці, бачыцца, сустракацца** і інш.) кіруюць назоўнікам у месным склоне з прыназоўнікам **па**: *ісці па праспекце, бачыцца па вечарах, апавясціць па тэлеграфе* (параўн. рус. *идти по проспекту, видется по вечерам, оповестить по телеграфу*).

Прымыканне — такі від сувязі, пры якой словы спалучаюцца толькі па сэнсе (*хутка ісці, чытаць седзячы*).

Запомніце выдзеленыя значэнні запазычаных слоў.

Прыдумайце з імі невялікія сказы

Слалам	(нарвежск. <i>slalom</i> ‘лагодны схіл’) — скарасны спуск з гор на лыжах па вельмі звлістай дарожцы як від гарналыжнага спорту
Фальстарт	(англ. <i>false start</i> ‘няправільны старт’) — старт, узяты кім-небудзь з удзельнікаў спаборніцтва раней, чым патрэбна
Форвард	(англ. <i>forward</i> ‘пярэдні’) — ігрок нападения ў футболе, хакеі; нападаючы
Фрыстайл	(англ. <i>freestyle</i>) — скарасны спуск на горных лыжах па ўзгорыстай трасе, спуск з гор з выкананнем розных фігур, скачкі з двухметровага трампліна з выкананнем сальта, піруэтаў

Некаторыя выпадкі дапасавання выказніка да дзейніка

Выказнік звычайна ставіцца ў **множным ліку**, калі дзейнік выражаны:

- аднароднымі членамі (*Па хаце пабеглі гаворка і смех*)
- назоўнікам (займеннікам) у назоўным склоне і назоўнікам (займеннікам) у творным склоне з прыназоўнікам з (*Ужо вечарэла, калі Міколка з дзедам натрапілі на незвычайную стаянку ў лесе*).

Выказнік звычайна ставіцца ў **адзіночным ліку**, калі дзейнік выражаны:

- спалучэннем лічэбніка з назоўнікам (*Стаяла пяць асёдланых коней*). Калі выказнік абазначае актыўнае дзеянне, то дапускаецца варыянтнае ўжыванне яго ў адзіночным і множным ліках (*З зарасніку выйшла(і) яшчэ трое незнаёмых*)
- спалучэннем слоў **большасць, меншасць, рад, шэраг, мноства, большая частка, меншая частка, некалькі, многа, мала, шмат, тройка, дзесятак, сотня** і інш. з назоўнікам (*Большасць людзей маўчала. Там стаяла некалькі хат. У кішэні застаўся толькі дзесятак запалак*).

Дапасаванне прыдатка да азначаемага слова

Прыдатак — асобы від азначэння. Прыдатак выражаецца назоўнікам, які звычайна мае аднолькавую з азначаемым словам форму склону (а часам ліку і роду): *Вясна-красуня ў бубны б'е*.

Прыдаткі, якія абазначаюць назвы твораў мастацтва, газет, часопісаў, устаноў, машын і г.д., бяруцца ў двукоссе і заўсёды ўжываюцца ў форме назоўнага склону (*Мы ганарымся трактарам «Беларусь»*).

Прыдаткі, якія абазначаюць геаграфічныя назвы, дапасуюцца да азначаемага слова ў склоне, як правіла, толькі тады, калі выступаюць у той жа форме роду, што і азначаемае слова, і не з'яўляюцца запазычанымі (*на рацэ Дняпр, на рацэ Дзвіне, у горадзе Гомелі, але ў горадзе Абакан*).

Знакі прыпынку ў сказах з прастай мовай

А: «П». А: «П!» А: «П?»

«П», - а. «П?» – а. «П!» – а.

«П, - а, - п». «П? – а. – П». А: «П», - а.

Запомніце выдзеленыя значэнні запазычаных слоў.

Прыдумайце з імі невялікія сказы

Анахранізм	(гр. <i>anachronismos</i>) — 1) парушэнне храналагічнай дакладнасці, якое прыводзіць да неапраўданага ўнясення ў апісанне якой-небудзь эпохі рыс, характэрных для іншага часу; 2) устарэлы погляд, падыход, звычай; перажытак мінулага
Бутафорыя	(італьянск. <i>buttafuori</i> ‘памочнік рэжысёра’) — 1) абсталяванне для спектакля, а таксама штучныя прадметы, якія выстаўляюцца на вітрынах магазінаў замест сапраўдных; 2) <i>перан.</i> нешта паказное, фальшывае
Рарытэт	(ням. <i>Rarität</i> , ад лац. <i>raritas</i> , <i>-atis</i> ‘рэдкасць’) — рэдкасць, вельмі рэдкая рэч, якая ўяўляе сабой музейную каштоўнасць
Рэгалія	(лац. <i>regalia</i> , ад <i>regalis</i> ‘царскі’) — 1) знак царскай улады (карона, скіпетр і інш.); 2) знак узнагароды (ордэн, медаль і інш.)
Рэквізіт	(лац. <i>requisitus</i> ‘неабходны’) — 1) розныя рэчы, якія выкарыстоўваюцца ў тэатры пры пастаноўцы спектакля; 2) неабходны элемент у афармленні дакумента (месца, дата выдачы, подпісы); 3) выхадныя дадзеныя кнігі
Рэтуш	(франц. <i>retouche</i>) — выпраўленне малюнка, фотаздымка або негатыва шляхам падмалёўкі
Слоган	(англ. <i>slogan</i> ‘лозунг, дэвіз’) — 1) кароткі лозунг, які выражае пэўны погляд або рэкламуе тавар ; 2) сціслая, лёгка ўспрымальная фармулёўка рэкламнай ідэі
Фавор	(лац. <i>favor</i> ‘прыхільнасць’) — прыхільныя адносіны, заступніцтва ўплывовай асобы
Фетыш	(франц. <i>fetich</i> , ад партугальск. <i>feitiço</i> ‘чары’) — 1) прадмет, які, паводле ўяўленняў вернікаў, надзелены звышнатуральнай сілай і служыць аб’ектам рэлігійнага культу; 2) <i>перан.</i> аб’ект сляпога пакланення

53. *Перакладзіце на беларускую мову прафесійныя медыцынскія лацінскія выразы і вызначце, да якога тыпу сувязі слоў у словазлучэнні (дапасаванне, кіраванне, прымыканне) адносяцца гэтыя выразы ў беларускай мове*

Ad usum externum. Anamnēsis morbi. Praesente aegrōto. Exītus letālis. Habītus aegrōti. In vivo. In vitro. Prognōsis dubia. Quantum satis. Casus extraordinarius. Status commūnis.

54. *Перакладзіце на беларускую мову*

Благодарить родителей, смеяться над товарищами, говорить по телефону, пойти за водой, извини его, большое спасибо, беспокоиться о сыне, лучше всего, метрах в сорока, рассуждать о будущем, некого попросить, не с чем сравнить, старше своего друга, простить родственника, женю на ней, прийти к вам, рассказать об институте, гулять по лесу, нестерпимая боль, аккуратная запись, подойти к дубу, плыть за рыбой, заболеть ангиной, похожий на отца, написав о Юрии Хадыко и Марии Недосеко.

Защита мира, шум мотора, насыпать песка, капли дождя, порывы ветра, сугроб снега, уборка урожая, копия документа, посев ячменя, яма для силоса, в конце мая, килограмм крахмала, сила удара, цистерна бензина, колесо комбайна.

55. *Дапасуйце выказнік да дзейніка*

1. Большасць выкладчыкаў жадал... рашучых дзеянняў і гатов.. был.. на рызыку. 2. Тры чалавекі стаял... ў вільготным пасля дажджу бярозавым гаі. 3. Частка вясны, усё лета і рэшта восені заставал..ся вольн.. 4. БДУ аб'яві.. набор студэнтаў. 5. Чацвёрка быкоў цягнул... арбу. 6. За Сёмкам ехал.. некалькі хлопцаў, узброеных шаблямі. 7. Карпаўна з афіцэрам пайшл.., а гусар усё яшчэ стаяў на ганку камендатуры. 8. Праз хвіліну на дарогу выйшл.. два чалавекі. 9. У першай палове XI стагоддзя шэраг княстваў аддзяля..цца. 10. У песні чу..ся матчын голас і звонкія падгалоскі суседак, хоць іх ужо даўно няма на свеце.

56. *Назвы, што знаходзяцца ў дужках, пастаўце ў патрэбнай форме*

Жыць у горадзе (Кіраўск), адпачываць на рацэ (Волга), купацца ў возеры (Нарач), на заднім сядзенні (жыгулі, «Масквіч», машына «Волга»), спыніцца ў гасцініцы («Мінск»), губернатар штата (Мічыган), аўтавакзал горада (Тула, Рэчыца), знаходзіцца на вуліцы (Савецкая), у Летнім садзе («Эрмітаж»), спыніцца на станцыі (Варонеж), адпачываць на возеры (Ладажскае), кухня рэстарана («Славянскі»).

57. *Запішыце, пастаўце знакі прыпынку і растлумачце іх*

У будцы сядзеў здаравенны рыжы сабака Тыгрус.

Няхай дзед Талаш будзе атаман наш сказаў хтосьці нават у рыфму.

Ты ж брат глядзі ў мяне звярнуўся да Карагі Булякін і не памыкайся ўцякаць.

Усюды на чыгунцы у дэпо на электрастанцыі працуюць нашы людзі.

У белай сукенцы з белым капялюшкам на галаве яна мне адразу кінулася ў вочы.

Наабапал іх дарогі стаіць лес пасівелы ад інею як і дзед Талаш ад старасці.

Доктар мякка шлёпаючы падэшвамі пайшоў у кабінет.

Сёння на жаль большая частка насельніцтва Беларусі размаўляе на рускай мове.

6. Артыкул Баханькова А.Я. ад назвай «Энантыясемія, або ўнутрыслоўная антанімія», змешчаны ў часопісе «Беларуская мова і літаратура ў школе» за 1990 год у № 9 на старонках 48-51.

4. (Калі...), [], (якая...).

ПАЎТАРЭННЕ

Запомніце выдзеленыя значэнні запазычаных слоў.

Прыдумайце з імі невялікія сказы

Анафема	(грэч. <i>anathema</i>) — адлучэнне ад царквы, праклён як самая высокая кара ў хрысціянстве
Намінальны	(лац. <i>nominalis</i> ‘імяны’) — які толькі называецца, але не выконвае сваіх функцый (напр., намінальны кіраўнік)
Педантычны	(ад <i>педант</i> , ад італ. <i>pedante</i> ‘настаўнік, педагог’) — строгі ў выкананні ўсіх запатрабаванняў, надзвычай дакладны і акуратны
Перманентны	(лац. <i>permanens, -ntis</i>) — бесперапынны, пастаянны (напр., перманентнае развіццё)
Скепсіс	(грэч. <i>skepsis</i> ‘разбор, сумненне’) — сумненне, недавер да чаго-небудзь
Талерантнасць	(ад лац. <i>tolerantia</i> ‘цярпенне’) — цярпімасць да чужых думак і вераванняў
Філатэлія	(франц. <i>philatelie</i> , ад грэч. <i>phileo</i> ‘люблю’ + <i>ateleia</i> ‘вызваленне ад аплаты’) — калекцыяніраванне і вывучэнне паштовых і гербавых марак, паштовых знакаў, а таксама папярковых грашовых знакаў розных краін
Фрывольны	(франц. <i>frivole</i> , ад лац. <i>frivulus</i> ‘дурны, пусты’) — легкадумны, блізкі да непрыстойнага (напр., фрывольныя размовы)
Экзальтацыя	(лац. <i>exaltatio</i>) — крайне ўзбуджаны стан, хваравітая ўзбуджанасць
Эксклюзіўны	(англ. <i>exclusive</i> ‘выключны’) — выключны, прадастаўлены толькі для пэўнай арганізацыі або асобы, напр., права на вытворчасць чаго-небудзь або на распаўсюджанне інфармацыйных матэрыялаў
Эфемерны	(грэч. <i>ephemeros</i> ‘аднадзённы’) — 1) мімалётны, недаўгавечны (напр., эфемернае існаванне); 2) уяўны, невыканальны (напр., эфемерная мера)

60. Укажыце, якія з прыведзеных прозвішчаў скланяюцца.

Патапенка Таня, Мішчанчук Іван, Далінчук Каця, Зязюля Аксана, Шандыба Павел, Траско Алег, Акцябронак Іра, Шуба Алена, Сапега Саша, Выхухаль Насця, Блатун Кірыл, Тарасенка Вова.

61. *Пастаўце словазлучэнні ў творным склоне.*

213 брыгад, 70 тысяч, 2000-ы год, 55 відаў, 19 дзён, 2000 аленяў, 4 вясковыя дні, паўтара месяца, 2 жанчыны, 40000 кілаграмаў, 2004-ы год, 1,3 тоны, 8 лодак, 393 дошкі.

62. *Прыдумайце 5-6 заданняў “Чацвёрты лішні” на пройдзеных тэмах.*

63. *Перакладзіце на беларускую мову, запісваючы лічэбнікі словамі*

Медицинский юмор

Разработка теории стресса приводит к развитию язвенной болезни желудка.

Каждый раз, целуясь с девушкой, вы нарушаете ее кислотно–щелочной баланс.

Врач после осмотра пациентки говорит ей:

— У Вас головные боли, желудок не в порядке, высокое кровяное давление.

Простите, сколько Вам лет?

— Двадцать пять

— И значительная потеря памяти, — добавляет врач.

— Как прожить до 100 лет?

— Очень просто: выпивайте каждое утро по чашке горячего чая в течение 62400 недель.

Вот Вам лекарство, принимайте по 3 чайных ложки 2 раза в день.

— Но у меня дома только 2 чайных ложки.

У вас есть ацетилсалициловая кислота?

— Вам нужен аспирин?

— Да, никак не могу запомнить это слово.

64. Вывзначце памылкі, дапушчаныя ў наступных сказах.

Тыпы магчымых памылак:

1) няправільнае ўжыванне назоўнікаў (формы роду, склону);

2) няправільнае напісанне назоўнікаў;

3) няправільнае ўжыванне формаў прыметнікаў;

4) няправільнае ўжыванне займеннікаў;

5) памылкі пры выкарыстанні лічэбнікаў (дапасаванне, правапіс і інш.)

- 6) няправільнае ўжыванне формаў дзеясловаў;**
- 7) няправільнае ўжыванне дзеепрыметнікаў;**
- 8) няправільнае ўжыванне дзеепрыслоўных зваротаў;**
- 9) памылкі ў кіраванні;**
- 10) памылкі ў дапасаванні дзейніка і выказніка**

- I.
1. На наступны дзень прыходзіць да нас Ганна Аляксееўна і расказала ўсё маім бацькам.
 2. Ты можаш не паверыць, можаш смяяцца нада мной, але я скажу праўду.
 3. Атрымаўшы новае заданне, перад студэнтамі з'явіліся новыя цяжкасці.
 4. Мы спадзяемся, што вы больш падрабязней раскажаце пра тое, што здарылася ўчора на стадыёне.
 5. Прыгожая фламінга сядзела ў клетцы.
 6. Я маўкліва назіраў гэту сцэну, пакуль канфлікт не згаснуў сам па сабе.
 7. Для рэцэпта патрабавалася паў-лімона, які знайсці ў гэты час не ўяўлялася магчымым.
- II.
1. Людзі, ідучыя па вуліцы, нічога не заўважалі, акрамя старога, прыціснутага да зямлі гадамі і непагодай дома.
 2. У гэтым месцы рака была самая глыбейшая.
 3. У сучасны час вялікая колькасць маладых людзей імкнуцца атрымаць вышэйшую адукацыю.
 4. Разам злучылася ўсё: і фізічная боль, і крыўда, і жаль.
 5. Віктар падзякаваў сваіх настаўнікаў і бацькоў, якія дапамаглі яму вывучыцца і стаць на ногі.
 6. У карысць гэтай гіпотэзы няма ніводнага доказа.
 7. Я маю знаёмых, размаўляючых толькі на беларускай мове.
- III.
1. Дзве трэціх свайго месячнага заробку Галіна Рыгораўна вымушана была аддаваць дачцэ.
 2. Алена захварэла ангінай і таму не змагла выканаць дамашняе заданне.
 3. Я спазніўся на заняткі ў сувязі атрымання падручнікаў.
 4. Большасць пнёў ужо счарнелі.
 5. Мясцовая селевая станцыя вядзе назіранне і даследаванне па зараджэнні, руху, складзе і дынаміцы селей.
 6. Спазніўшыся вучань зайшоў, асцярожна пастукаўшы ў дзверы.
 7. Дзяўчынка выйшла на ганак з чорненькай кудлатай сабачкай.

- IV. 1. Яна не хацела псаваць настрой бацькам і атрымліваць дрэнныя адзнакі, але гэта здаралася усё часцей і часцей.
2. Я проста не ведаю, як аддзячыць вас.
3. Прыходзячы дадому, у Пятра зліпаліся вочы ад стомленасці, і ён адчуваў страшэнную ламоту ва ўсім целе.
4. Кожная лінгвістычная школа дае сваю інтэртрэпацыю аб прадмеце гэтай навукі.
5. Цяпер ночы сталі больш карацейшыя.
6. Таццяна была вельмі адказнай старастай, яна заўсёды выконвала тое, што ад яе патрабавалася.
7. Маці Тані, калі яна захварэла, кінула працу.
- V. 1. Каля ракі трава была больш гусцейшая.
2. Ёсць такія войны, якія сапраўды вядуць к міру.
3. Падыходзячы да горада, у Ганны з'явілася думка вярнуцца назад.
4. Хлопчык застаўся круглай сіратой: нядаўна памерла яго маці, а бацька памёр, калі яму было пяць гадоў.
5. Мы падымаліся вельмі рана, каб паспець на першы тралейбус.
6. Шэраг дзеячаў навукі і культуры выступілі з пратэстам.
7. Па вечарам моладзь збіралася ў клубе.
- VI. 1. Тры шчаслівых дні яны правялі разам.
2. Прычына незадавальняючага ведання замежных моў у тым, што мы іх вучым пераважна па падручнікам і амаль што не ўжываем у непасрэдных зносінах.
3. Пад акном раслі самыя найпрыгажэйшыя кветкі.
4. Большасць людзей стаяла каля клеткі з прыгожай какаду.
5. Дырэктар сказаў свайму намесніку пакінуць дакументы ў сябе.
6. Толькі паля абвастрэння захворвання Таццяна звярнулася к урачу.
7. Прыехаўшы на турбазу, было яшчэ цёмна, толькі пагуляўшы па лесе гадзіны паўтары, стала світаць.
- VII. 1. Паўнаводная Антарыо здзіўляе сваёй прыгажосцю.
2. Чалавечае жыццё вельмі складанае і няпростае, чалавек заўсёды імкнецца што-небудзь дасягнуць.
3. У нашу арганізацыю нядаўна прыходзіў фота-карэспандэнт, і яго артыкул хутка будзе змешчаны ў газеце.
4. На з'ездзе прысутнічаў упанаважаны прадстаўнік урада. Гэта была прыгожая жанчына ў шыкоўным адзенні.

5. Перад хатай на дарозе стаялі з дзесятак саней.
6. Імкнучыся к асабістаму дабрабыту, такія людзі не заўважаюць тых, хто побач з імі.
7. Пасля наведвання гасцей мы не далічыліся пяці сот шасцідзясяці тысяч рублёў.

- VIII. 1. Чалавек адказны не толькі за свае ўчынкі, але і за ўсё зло, здзяйсняемае ў свеце.
2. Для таго, каб здзейсніць гэтую справу, яшчэ не было зручнага выпадка.
 3. Офіс кампаніі размяшчаўся ў трыццаці васьмі павярховым будынку.
 4. Іх не абцяжарвае старое, усё ў жыцці яны хочуць дабіцца сваімі рукамі.
 5. Аб тым, якія вынікі дае выкарыстанне ўнутраных рэсурсаў прадпрыемства, бачна з ітогаў спаборніцтваў.
 6. Алена моцна прастудзілася і захварэла запаленнем лёгкіх.
 7. Нядаўна нашай колі перабілі недзе пярэдняю лапу.

Адказы

21. Сімptom, хірургія, мігрэнь, шпрыц, псіхіятрыя, псарыяз, скаліёз, уралогія, фурункул, скальпель, цынга, пнеўманія, пальпацыя, перытаніт.

35. Адгадкі: рэха, цень, лісце асіны, зямля, камар, рост.

36. *Прыказкі з займеннікамі*

Што пасееш, тое і пажнеш.

У каго што баліць, той аб тым і гаворыць.

Чаго сабе не жадаеш, не рабі іншым.

Сам сябе не пахваліш — ніхто цябе не пахваліць.

Чыя б карова мычала, а твая б маўчала.

З кім павядзешся, а таго і набярэшся.

Той нічога не страціць, хто нічога не мае.

Не шукай гора — яно само цябе знойдзе.

Кожнаму свая рана баліць.

Не за сваю справу не бярыся.

Той сам сябе губіць, хто працы не любіць.

Нікому свайго розуму не ўставіш.

Усякі сабака брэша, ды не кожны кусаецца.

Чыя праўда, таго і сіла.

Кожны жук хоча паказаць свае рогі.

53. *Пераклад прафесійных медыцынскіх выразаў*

Для вонкавага ўжывання. Звесткі аб хваробе. У прысутнасці хворага. Смяротны зыход. Выгляд хворага. На жывым арганізме. У лабараторных умовах. Няпэўны прагноз. Колькі трэба. Незвычайны выпадак. Агульны стан.

ТЭМЫ РЭФЕРАТАЎ

1. Ментальнасць беларусаў

- Абдзіраловіч І.К. Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветагляду. — Мн., 1993.
- Беларусазнаўства: Навучальны дапаможнік / Пад рэд. П. Брыгадзіна. — Мн., 1997.
- Беларусы. Т. 4: Вытокі і этнічнае развіццё. — Мн., 2001.
- 3 гісторыі на “вы”. Публіцыстычныя артыкулы. — Мн., 1994.
- Пилипенко М.Ф. Возникновение Белоруссии. — Мн., 1991.
- Смятаннікаў В.С. Беларусазнаўства: Вуч.-метадыч. дапаможнік для выкладчыкаў сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў — Мн., 2000.

2. Этнагенез і этнічная тэрыторыя беларусаў

- Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. — Мн., 2000.
- Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь: Краіна і людзі. — Мн., 1996.

3. Этнічны склад насельніцтва Беларусі

- Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. — Мн., 2000.
- Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь: Краіна і людзі. — Мн., 1996.

4. Беларуская мова: паходжанне і развіццё

- Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. — Мн., 2000.
- Пилипенко М.Ф. Возникновение Белоруссии. — Мн., 1991.
- Юрэвіч У. Слова жывое, роднае, гаваркое. — Мн., 1992.

5. Сімволіка Беларусі

- Басаў А.М., Куркоў І.М. Флагі Беларусі ўчора і сёння. — Мн., 1994.
- Вячорка В. Пра герб і сцяг. — Мн., 1993.
- Герб і сцяг Беларускай дзяржавы / Аўт. тэксту Э.М. Скобелеў. — Мн., 1997.
- 3 гісторыі на «вы». Публіцыстычныя артыкулы. — Мн., 1994.
- На скрыжаванні думак: Вучоныя аб «белых» плямах у гісторыі Беларусі / Склад. Бараноўскі Я.І. — Мн., 1990.
- Смятаннікаў В.С. Беларусазнаўства: Вуч.-метадыч. дапаможнік для выкладчыкаў сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў — Мн., 2000.

6. Паходжанне назвы Беларусь

- Імя тваё Белая Русь / Уклад. Г.М. Сагановіч. — Мн., 1991.
- Рогалев А. Белая Русь и белорусы (в поисках истоков). — Гомель, 1994.

7. Традыцыйна-бытавая культура беларусаў

- Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь: Традыцыйна-бытавая культура. — Мн., 1997.

8. Нацыянальная кухня беларусаў

- Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь: Традыцыйна-бытавая культура. — Мн., 1997.

9. Помнікі прыроды Беларусі

- Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. — Мн., 2000.
- Лісоўскі Л.А. Прырода роднага краю: Гомельская вобласць: Вучэбны дапаможнік. — Мазыр, 1997.
- Памятнікі прыроды Беларусі [В.М. Бельков, Н.В. Козловская, Т.С. Мохнач і др.]. — Мн., 1986.

10. Вытокі і станаўленне беларускай дзяржаўнасці

- Рябцева Н.А. Белорусоведение: Пособие для студентов вузов. — Гомель, 2002.

11. Вялікае княства Літоўскае — «залаты век» беларускай гісторыі

- Арлоў У. Г. Дзесяць вякоў беларускай гісторыі. 862–1918: Падзеі. Даты. Ілюстрацыі. — Вільня, 1999.

12. Сутнасць і змест беларусізацыі

- Лыч Л., Навіцкі У. Гісторыя культуры Беларусі. — Мн., 1996.

13. «Белыя плямы» ў гісторыі Беларусі

- На скрыжаванні думак: Вучоныя аб «белых» плямах у гісторыі Беларусі / Склад. Бараноўскі Я.І. — Мн., 1990.

14. Эканамічнае развіццё Беларусі: гістарычны і сучасны аспекты

- Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. — Мн., 2000.
- Рябцева Н.А. Белорусоведение: Пособие для студентов вузов. — Гомель, 2002.

15. Пакутны шлях (рэпрэсіі на Беларусі)

- Адамушка У.І. Палітычныя рэпрэсіі 20-50-х гадоў на Беларусі. — Мн., 1994.
- Мяснікаў А. Нацдэмы. — Мн., 1993.
- Правда истории: Память и боль/ Сост. Н.М. Жилинский. — Мн., 1991.

16. Беларусы за мяжой

- Беларусазнаўства: Навучальны дапаможнік / Пад рэд. П. Брыгадзіна. — Мн., 1997.
- Кіпель В. Беларусы ў ЗША. — Мн., 1993.
- Культура беларускага замежжа / Пад рэд. А. Сабалеўскага. — Мн., 1993. — Кн. 1, кн. 2; 1998. — Кн. 3.
- Марціновіч А. Дзе ж ты, храм праўды? Літаратурна-крытычныя артыкулы, эсэ. — Мн., 1996.
- Сачанка Б.І. Беларуская эміграцыя. — Мн., 1991.

17. Абрады беларускага народнага календара

- Беларуская вусна-паэтычная творчасць: Падручнік для філалагічных спецыяльнасцей ВНУ / К.П. Кабашнікаў, А.С. Фядосік, А.С. Ліс і інш. — Мн., 1988.
- Коваль У.І., Новак В.С. Беларускія народныя святы і звычаі. — Гомель, 1993.
- Ліцвінка В.Д. Святы і абрады беларусаў. — Мн., 2001.
- Сысоў І. М. 3 крыніц спрадвечных. — Мн., 1997.

18. Радзінны, вясельны, пахавальны абрады беларусаў

- Беларуская вусна-паэтычная творчасць: Падручнік для філалагічных спецыяльнасцей ВНУ / К.П. Кабашнікаў, А.С. Фядосік, А.С. Ліс і інш. — Мн., 1988.
- Беларусы. Т.5: Сям'я. — Мн., 2001.
- Вяселле: Абрад / Рэд. тома В.К. Бандарчык, А.С. Фядосік. — Мн., 1978.
- Радзіны: Абрад. Песні / Пад рэд. А.С. Фядосіка і інш. — Мн., 1998.

19. Язычніцтва на Беларусі

- Адзіночанка В.А. Рэлігіязнаўства: Вучэбны дапаможнік для студэнтаў ВНУ. — Мн., 2001.
- Канфесіі на Беларусі (канец XVIII – XX ст.ст.) / Навук. рэд. У.І. Навіцкі — Мн., 1998.
- Коваль У.І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: Даведнік па ўсходне-славянскай міфалогіі. — Гомель, 1995.
- Короткая Т.П., Осипов А.И., Теплова В.А. Христианство в Беларуси: История и современность. — Мн., 2000.

20. Даследчыкі беларускага фальклору (А.Г. Кіркор, І.І. Насовіч, Я.Ф. Карскі, У.М. Дабравольскі, А.К. Сержпутоўскі і інш.)

- Беларуская вусна-паэтычная творчасць: Падручнік для філалагічных спецыяльнасцей ВНУ / К.П. Кабашнікаў, А.С. Фядосік, А.С. Ліс і інш. — Мн., 1988.
- Беларусь. Т. 3: Гісторыя этналагічнага вывучэння. — Мн., 1999.
- Пятроўская Г.А., Цішчанка І.К., Васілевіч У.А. і інш. Беларуская фалькларыстыка. Збіранне і даследаванне народнай творчасці ў 60-х гадах XIX – пач. XX ст. — Мн., 1989.

21. Стараабрадніцтва як частка нацыянальнай культуры Беларусі

- Старообрядчество как историко-культурный феномен / Материалы Международной науч. — практ. конференции «Старообрядчество как историко-культурный феномен». — Гомель, 2003.

22. Рэлігійныя арганізацыі на Беларусі ў наш час

- Адзіночанка В.А. Рэлігіязнаўства: Вучэбны дапаможнік для студэнтаў ВНУ. — Мн., 2001.
- Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. — Мн., 2000.
- Канфесіі на Беларусі (канец XVIII – XX ст.ст.) / Навук. рэд. У.І. Навіцкі — Мн., 1998.
- Короткая Т.П., Осипов А.И., Теплова В.А. Христианство в Беларуси: История и современность. — Мн., 2000.

23. Навука і сістэма адукацыі ў Беларусі

- Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. — Мн., 2000.
- Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Гомеля. У 2 кн. Кн. 2-я. — Мн., 1999.

24. Спорт у Беларусі

- газета «Всё о футболе»
- газета «Пресс-Болл»
- газета «Спортивная панорама»
- газета «Спорт-экспресс»

25. Беларускія гарады: гістарычны шлях і сучасны стан

- Малішэўскі У.А., Пабока П.М. Наши города. — Мн., 1991.
- Цітоў А. Гарадская геральдыка Беларусі. — Мн., 1989.

26. Матэрыяльная і духоўная спадчына Гомеля

- Виноградов Л. Гомель: его прошлое и настоящее (1142 – 1900 г.г.). – М., 1900.
- Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Гомеля. У 2 кн. Кн. 2-я. – Мн., 1999.
- Рогалев А.Ф. От Гомеюка до Гомеля: Городская старина в фактах, именах, лицах. – Гомель, 1993.

27. Назвы вуліц Гомеля: адкуль і чаму?

- Агеев М., Зеленков М. Их именами названы улицы Гомеля. – Мн., 1974.
- Кулажанка Л.І. і інш. Літаратурныя мясціны Беларусі: Краязн. даведнік: У 3 кн. Кн. І: Брэсцкая, Віцебская і Гомельская вобласці. – Мн., 2000.
- Рогалев А.Ф. От Гомеюка до Гомеля: Городская старина в фактах, именах, лицах. – Гомель, 1993

28. Нацыянальны тэатр (І. Буйніцкі, У. Галубок, Стэфанія Станюта, У. і А. Уладзімірскія і інш.)

- Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. – Мн., 2000.
- Няфёд У.Л. Гісторыя беларускага тэатра: [Вучэб. дапаможнік для тэатр.-маст. ін-та]. – Мн., 1982.
- Няфёд У.І. Ігнат Буйніцкі – бацька беларускага тэатра. Вачыма сучаснікаў і ў памяці нашчадкаў. – Мн., 1991.

29. Мастакі Беларусі (Напалеон Арда, Язэп Драздовіч, М. Савіцкі, А. Ісачоў, М. Шагал і інш.)

- Александр Исачёв (1955 – 1987). – М., 1991.
- Апчинская Н.В. Марк Шагал: Портрет художника. – М., 1995.
- Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. – Мн., 2000.
- Пугачёва Э.Н. Михаил Савицкий. – Мн., 1982.

30. Беларускае кіно (І. Дабралюбаў, В. Гураў, М. Пташук, В. Рубінчык і інш.)

- Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. – Мн., 2000.

31. Музычнае мастацтва Беларусі (М. К. Агінскі, В. Залатароў, А. Багатыроў, Г. Вагнер, Р. Шырма, М. Забэйда-Суміцкі і інш.)

- Беларуская музыка / Зборнік артыкулаў - Мн., 1975. – Вып. 1, 1977. – Вып.2, 1979. – Вып. 4.
- Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. – Мн., 2000.
- Мухарынская Л.С., Якіменка Т.С. Беларуская народная музычная творчасць. – Мн., 1993.

32. Нябесная заступніца Беларусі (Еўфрасіння Полацкая)

- Арлоў У. Евфросинья Полоцкая. – Мн., 1992.
- Гарошка Л. Святая Ефрасіння – Прадслава, патронка Беларусі. – Мн., 1996.

33. Кірыла Залатавуст (К. Тураўскі)

- Гуманистическое и христианско-духовное содержание наследия К. Туровского: Материалы межрегиональной научной конференции. – Гомель, 2000.
- Лабынцев Ю.А. Воссиявший нам на Руси (Первое печатное собрание сочинений святителя Кирилла Туровского). – Гомель-Москва, 1996.
- Мельнікаў А.А. Кірыл, епіскап Тураўскі: Жыццё. Спадчына. Светапогляд. – Мн., 1997.

34. Асветнікі Беларусі (Ф. Скарына, С. Будны, В. Цяпінскі, М. Гусоўскі)

- Асвета і педагогічная думка ў Беларусі: Са старажытных часоў да 1917 г. / Пад рэд. М.А. Лазарука і інш. – Мн., 1985.
- Нарысы гісторыі народнай асветы і педагогічнай думкі ў Беларусі./ Рэд. калегія: С.А. Умрэйка (галоўны рэд.) і інш. – Мн., 1968.

35. Леў Сапега – канцлер ВКЛ

- Славутыя імёны Бацькаўшчыны: Зборнік / Уклад. У. Гілеп і інш. – Мн., 2000.
- Чаропка Вітаўт. Уладары вялікага княства. – Мн., 1996.

36. Шлях да Галгофы (Вацлаў Ластоўскі)

- Марціновіч А.А. Хто мы, адкуль мы...: Гіст. эсэ, нарысы: У 2 кн. – Мн., 1997.
- Сыны і пасынкі Беларусі. / Пад рэд. С.В. Барыса, С.В. Тарасава, Г.А. Ланеўскага і інш. – Мн., 1996.
- Янушкевіч Я. Неадменны сакратар адраджэння. – Мн., 1995.

37. А. С. Пушкін і Беларусь

- А. С. Пушкін і Беларусь / Уклад. Т. Махнач. – Мн., 1999.

38. Прарок у сваёй айчыне (Я. Купала)

- Васючэнка Пятро. Драматургічная спадчына Я. Купалы: Вопыт сучаснага прачытання. – Мн., 1994.

- Карбановіч Э. Янка Купала і савецкая цэнзура. // Літаратура і мастацтва. – 2001. – 17 жніўня (№ 33).
- Платонаў Р. Зноў пра «Тутэйшых»: Дакументальная хроніка забароны Купалавай п’есы // Літаратура і мастацтва. – 1995. – 10 лістапада (№ 45).
- Такі ён быў. Успаміны пра Я. Купалу: Зборнік./ Склад. І.К. Жыдовіч. – Мн., 1975.
- Тынка Г. Я. Купала і савецкая ўлада. // Полымя. – 1999. - № 1.

39. *Пераваны палёт (жыццё і творчасць М. Багдановіча)*

- Лыч Л. Беларуская нацыя і мова: Літаратурна-гістарычныя артыкулы – Мн., 1994.
- На суд гісторыі: Успаміны, дыялогі / Уклад. І. Сачанка. – Мн., 1994.
- Петрушкевіч А. Я была такой шчаслівай [эсэ пра М.А. Багдановіч – маці паэта] // Літаратура і мастацтва. – 1996. - № 50.
- Стральцоў М. Загадка Багдановіча. – Мн., 1968.
- У бязмежную даль: Кніга пра М. Багдановіча: Зборнік. – Мн., 1996.
- Шляхам гадоў: Гіст.-літ. зборнік / Уклад. Г. Кісялёў. – Мн., 1990.

40. *Гісторыя аднаго дысідэнцтва (В. Быкаў). Творчасць В. Быкава апошніх гадоў*

- Бугаёў Д. Праўда Васіля Быкава // Роднае слова. – 2004. - № 1.
- Залоска Ю.І. Дыялогі з Васілём Быкавым: Інтэрв’ю, эсэ. – Мн., 1995.
- Золотусский И. Знак беды: три встречи с Василём Быковым // Литература. – 2003. – 1-7 ноября (№ 41)
- Кудравец А. С Василём Быковым по Германии // Неман. – 1999. - № 6.
- Пажарыцкі М. Веліч праўды і справядлівасці: Творчасць В. Быкава // Полымя. – 2000. - № 9.

Творы В. Быкава:

- Быкаў В. Ваўчыная яма. *Аповесць* // Полымя. – 1999. - № 1. – С. 3-65.
- Быкаў В. Вочная стаўка. Доўжык. Глухі час ночы. *Апавяданні* // Полымя. – 1999. - № 5. – С. 3-61.
- Быкаў В. Жоўты пясочак. *Апавяданне* // Полымя. – 1995. - № 1. – С. 3-21.
- Быкаў В. Зенітчыца. Палкаводзец. Пагорак. Палітрук. Каламіец. Падоранае жыццё. “Кацюша”. Сцяна. *Апавяданні* // Полымя. – 1995. - № 5. – С. 3-56.
- Быкаў В. “Мальбара”. *Апавяданне* // Полымя. – 1998. – № 11. – С. 3-11.

41. Літаратурныя таленты Гомельшчыны

- Генаш В.С., Смыкоўская В.Л. Літаратурная Гомельшчына. – Гомель, 1991.
- Магістраль’92. Літаратурна-мастацкі альманах. – Гомель, 1992.
- Магістраль’94. Літаратурна-мастацкі альманах. – Гомель, 1994.
- Магістраль’95. Літаратурна-мастацкі альманах. – Гомель, 1995.

42. Паходжанне найбольш вядомых беларускіх крылатых выразаў, прыказак і прымавак

- Іванова С., Іваноў Я. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: Лінгвакраязнаўчы дапаможнік. – Мн., 1997.

43. Адлюстраванне чарнобыльскай трагедыі ў творчасці беларускіх паэтаў і празаікаў (праблемны аналіз лірыкі і прозы з кнігі «Прайсці праз зону»)

- Прайсці праз зону: Проза, паэзія, публіцыстыка. – Мн., 1996.- Кн. 1, 2001. – Кн. 2.

44. Першая ў Расіі жанчына-ўрач (Варвара Кашаварава-Руднева)

- Марціновіч А. Зерне да зерня: Гісторыя ў асобах: Эсэ, нарысы. – Мн., 1996.

45. Лекары-вандроўнікі з Беларусі (Мікалай Судзілоўскі і Саламея Пільштынава-Русецкая)

- Грыцкевіч В.П. Адысея наваградскай лекаркі: Саламея Русецкая. – Мн., 1989.
- Марціновіч А. Зерне да зерня: Гісторыя ў асобах: Эсэ, нарысы. – Мн., 1996.

46. Выдатны ўрач і вынаходца (Якуб Наркевіч-Ёдка)

- Грыбкоўскі В.П., Гапоненка В.А., Кісялёў У.М. Прафесар электраграфіі і магнетызму (Якуб Наркевіч-Ёдка). – Мн., 1988.
- Марціновіч А. Зерне да зерня: Гісторыя ў асобах: Эсэ, нарысы. – Мн., 1996.
- Славутыя імёны Бацькаўшчыны: Зборнік / Уклад. У. Гілеп і інш. – Мн., 2000.

47. Уклад беларускіх вучоных у развіццё медыцынскай навукі

- Наука Беларусіі в XX столетии. – Мн., 2001.

- Грицкевич В.П. С факелом Гиппократата: Из истории белорусской медицины. – Мн., 1987.

48. *Актуальныя праблемы медыцыны ў Беларусі*

- «Белорусский медицинский журнал»
- газета «Медицинский вестник»
- часопіс «Здаровы лад жыцця»
- часопіс «Здравоохранение»
- часопіс «Медицина»

49. *Славуты матэматык з Гомельшчыны (В. Ермакоў, прафесар Кіеўскага ўніверсітэта)*

- Дабравольскі В.А. Да ісціны – найпрасцейшым шляхам: Васіль Ермакоў. – Мн., 1992.

50. *Акадэмік з сусветным імем (Барыс Кім)*

- Сыны і пасынкі Беларусі./ Пад рэд. С.В. Барыса, С.В. Тарасава, Г.А. Ланеўскага і інш. – Мн., 1996.

51. *Лёсам звязаны з Гомелем (нашы славутыя землякі)*

- Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Гомеля. У 2 кн. Кн. 2-я. – Мн., 1999.

ЗМЕСТ

УВОДЗІНЫ Ў НАВУКУ АБ МОВЕ	3
Тэорыі паходжання мовы.....	3
Функцыі мовы.....	3
Мова і маўленне.....	4
Генеалагічная класіфікацыя моў свету.....	5
Перадумовы фарміравання беларускай мовы.....	6
Станаўленне і развіццё беларускай мовы.....	6
Гісторыя графікі.....	8
Формы беларускай нацыянальнай мовы.....	9
<i>Практыкаванні</i>	10
ФАНЕТЫКА І ПРАВАПІС	15
Фанетычныя асаблівасці беларускай мовы.....	15
Праваліс складаных слоў у залежнасці ад націску.....	18
Правілы пераносу слоў.....	19
Праваліс вялікай літары.....	19
<i>Практыкаванні</i>	22
МАРФЕМНАЯ СТРУКТУРА СЛОВА	
І СЛОВАЎТВАРЭННЕ	25
<i>Практыкаванні</i>	27
МАРФАЛОГІЯ І ПРАВАПІС	28
Род назоўнікаў.....	28
Праваліс канчаткаў назоўнікаў мужчынскага роду другога скланення ў родным склоне.....	29
Скланенне прозвішчаў.....	29
Праваліс складаных назоўнікаў.....	30
Праваліс складаных прыметнікаў.....	31
Лічэбнік.....	32
Дзеепрыметнік. Дзеепрыслоўе.....	34
<i>Практыкаванні</i>	34
СІНТАКСІС	39
Віды сувязі слоў у словазлучэнні.....	39
Некаторыя выпадкі дапасавання выказніка да дзейніка.....	41
Дапасаванне прыдатка да азначаемага слова.....	41
Знакі прыпынку ў сказах з прастай мовай.....	41
<i>Практыкаванні</i>	42
ПАЎТАРЭННЕ	44
ТЭМЫ РЭФЕРАТАЎ	51